

Muqimiy (1850-1903)

Muhammad Aminxo'ja – Muqimiy lirik shoir va zabardast hajvchi sifatida XIX asrning so'nggi choragi va XX asr boshlaridagi o'zbek milliy adabiyotining eng yirik namoyandasi sifatida dong taratdi. Markaziy Osiyo, shu jumladan, O'zbekiston chor Rossiyasining mustamlakasiga aylantirilgan sharoitda qalam tebratgan Muhammad Aminxo'ja ijodi chin ma'noda xalqchildir. U ezilgan mehnatkash omma, bechora kosibu hunarmandlar va xonavayron qishloq dehqonlarining otashin kuychisi bo'lib maydonga chiqdi. Mustamlaka tuzumidagi adolatsizlik va zo'ravonlikni, joriy tartib-qoidalarni xalqona uslubda ayovsiz qoralagan shoir o'lkamiz istiqboliga ishonch bilan qaradi. Uning asarlarida insoniy ishq-muhabbat ulug'landi, iymon-e'tiqod, halollik, saxiylik, pokdomonlik, elparvarlik, do'stlik, ona tabiat go'zalliklaridan zavqlanish, visol onlarining lazzatlari va hijron azob-uqubatlari ishonarli lavhalarda juda ta'sirchan ifodalandi.

Muhammad Aminxo'ja Qo'qonning Begvachcha muhallasida 1850 yilda Mirzaxo'ja Mirfozil o'g'li oilasida tug'ilgan. Novvoylik bilan oila tebratuvchi Mirzaxo'ja farzandining xat-savod chiqarishiga jiddiy e'tibor bergan bo'lsa, she'riyatga ishtiyoq va qobiliyatining shakllanishida onasi Oyshabibining o'rni benihoyat kattadir. Tug'ma iste'dod sohibasi bo'lgan bu ayol juda ko'plab ertak-qo'shiqlarni yod bilgan, ta'sirchan va ifodali so'zlab berish qobiliyati bilan tinglovchilarni maftun ettan. Onadagi bu fazilat, shubhasiz, go'dak Muhammad Aminxo'jaga ham ijobiy ta'sir ko'rsatgan. .

Mahalla maktabi va "Hokim oyim" madrasasida ta'lim olgach, Muhimiy 1872–73 yillarda Buxoroga borib, "Mehtar oyim" madrasasida tahsilni davom ettiradi. 1876 yilda uni bitirib Qo'qonga qaytadi, oila quradi.

Xatmi madrasa qilgan Muqimiy avvaliga Qo'qon yer o'lchash mahkamasida mirzalik qilarkan, o'z vazifasiga ko'ra, Qo'qon va uning atrofidagi qishloqlarga tez-tez chiqib, dehqonlarning turmush sharoitlari, qishloqlarning ayanchli ahvoli bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo'ldi. Lekin u yer mahkamasida uzoq ishlay olmadi.

Ammo bu muddatning o'zi ham shoir hayoti va dunyoqarashida sezilarli iz qoldirdi. Mavjud mustamlaka tuzumga, joriy tartib-qoidalariga keskin salbiy munosabat va tanqidiy bahoning shakllanishiga jiddiy turtki bo'ldi.

"Dar mardumi Oqjar batariqi muxammas" asaridan ma'lum bo'lishicha, Muqumiy 1870 yilning oxirlarida Qo'qonning g'arbi-shimolidagi Sirdaryo yoqasida joylashgan Oqjar paromida pattachi bo'lib ishlagan. Bu yangi vazifa ham shoirga mehnatkash

omma vakillari, qishloq dehqonlarining turmush sharoitlari bilan bevosita tanishish imkonini berdi.

Qattiqqo'l, muttaham parom xo'jayinlari bilan kelisha olmagan Muqimiy 80-yillar boshlarida Qo'qonga qaytadi. Oilaviy hayotda ham farog'at topmagan shoir, hovlini tashlab, o'sha Begvachcha mahallasidagi Hazrat madrasasi hujrasiga ko'chib chiqadi va umrining oxiriga qadar muhtojlikda, o'z ta'biri bilan aytganda, o'sha "hujrai tang va torlikda bekaslik va g'ariblik chirog'ini yoqib" umr o'tkazdi.

Shu vaqtdan boshlab Muqimiy butun vaqtini ijodiy ish, shaxsiy mutolaaga bag'ishladi, husnixat va kotiblik bilan shug'ullandi. Zokirjon Furqat guvohligiga ko'ra, bu yillarda Qo'qonda muttasil ravishda harakat qilgan adabiy yig'in anjuman ishlariga Muqimiy yirik ijodkorlar Muhiy, Zavqiy, Nisbatiylar qatorida faol qatnashadi, davr adabiy harakatiga yetakchilik qiladi. Doimiy moddiy yetishmovchilik, yashash sharoitining nihoyatda og'irligi shoir sog'lig'iga putur yetkazadi, u og'ir dardlarga chalinadi. Shoir merosida davrdan, mashaqqatli turmushdan, og'ir taqdiru zabun toledan shikoyat, munisu hamdard yo'qligidan nolish ohanglari keng o'rin tuta boshlaydi.

Shoirning ilg'or dunyoqarashi, farovon hayot va ozod jamiyat, insof va adolat, barkamol inson va insoniylik, imyon-e'tiqod va zrk haqidagi orzu-intilishlari bilan mustamlaka sharoiti, mavjud adolatsiz tuzum, zo'ravonlik hukmron bo'lgan zamona o'rtasidagi jiddiy ziddiyat, bir so'z bilan aytganda yuksak ideal bilan razil borliq o'rtasidagi nomutanosiblik Muqimiy ijodida voqelikka nisbatan keskin tanqidiy munosabatning uzil-kesil shakllanishiga olib keldi.

O'tgan asrning 90-yillariga kelib shoir davr adabiyotidagi kuchli tanqidiy-satirik yo'nalishning yetakchisiga aylandi. Hayotni, borliqni haqqoniy tasvirlashni ijodda asosiy mezon deb qabul qilgan shoir, ayni zamonda, qalam ahlini xalqchil mavzularni topishga, omma dili va intilishiga mos – "xalq tolib" asarlar yaratishga da'vat etadi. Bu mezon va da'vat quyidagi misralarda o'z ifodasini topgan:

...Gar qilich boshimga ham kelsa detayman rostin!

... She'ringazga xalq tolib o'lsalar, so'ngra o'qung!

Muqimiy 1887–88 yillarda birinchi, 1892 yil boshlarida esa ikkinchi marotaba ota shahri Toshkentga safar uyushtiradi, bu yerdagi ijod ahli bilan ijodiy uchrashuv – suhbatlar qurdi, shahar ijtimoiy va madaniy hayotida yuz bergan o'zgarishlar bilan tanishdi. Ikkinchi safari vaqtida "Turkiston viloyatining gazetisi" muharriri N. P. Ostroumov bilan uchrashgan. Shu gazeta sahifalarida 1891 yil oktyabr oyida shoirning bir necha she'rlari mashhur hofiz Makaylik tilidan yozib olinib e'lon qilingan edi. (Keyinchalik, 1903 va 1907 yillarda ham gazeta Muqimiyning bir qator ishqiy va hajviy ruhdagi asarlarini e'lon qilgan). Shoirning Farg'ona vodiysi shaharlariga, Qo'qon atrofidagi qishloqlarga ham bir necha bor sayohatlar uyushtirgani uning qator asarlarida o'z izini qoldirgan.

XIX asr oxiri va XX asr boshlariga kelib shoirning salomatligi yomonlasha bordi. Jiyaniga yo'llagan maktublarida, besh-olti oylab betob yotganligini bildirib, "necha muddatlar bo'ladurkim, nazm ayturg'a tabiat lohasi erdim" deb yozadi. Shunday bo'lsada, Muqimiy umrining oxiriga qadar qalamini qo'ymagan.

"Turkiston viloyatining gazetisi" sahifalarida 1903 yilning yanvar va aprelida bosilgan "Ho'qandlik bir boyning sha'niga Muqimiy shoirning aytqon she'ridur" (15 yanvar) va dahshatli Andijon zilzilasi munosabati bilan yozilgan she'rtarixi (22 aprel) shoirning ijtimoiy mavzudagi so'nggi yirik asarlari jumlasiga kiradi.

*Ey tabib, aylanma, dardim bedavolardin biri,
Ranga zardim, ko'ru ko'rma, qahrabolardin biri –*

misralari bilan boshlanuvchi muxammasda esa shoir hayotining so'ngti damlaridagi ruhiy kayfiyati ta'sirchan ifodasini topgan. Keltirilgan misralarda shoirning sariq kasaliga giriftor bo'lganligiga ishora bor. Xuddi shu dardi 1903 yil 25 mayda uni bu olamdan olib ketadi.

Muqimiy qoldirgan adabiy merosning katta bir qismini jozibador g'azallar, jo'shqin va sho'x murabba'lar, dilkash muxammaslar tashkil etadi. Shoir lirikasini ham g'oyaviy, ham badiiy kamolotga erishuvida xalq og'zaki ijodi bilan bir qatorda ko'p asrlik she'riyatimizning, xususan, Lutfiy, Navoiy, Bobur, Mashrab, Amiriy kabi shoirlarning ijodi samarali ta'sir qildi. Muqimiy o'z lirikasida chin sevgini, sadoqat va vafodorlikni, insonni ko'rkamlashtiruvchi, uni ma'naviy go'zal etuvchi fazilatlarni ulug'ladi, bevafoqlik, subutsizlik, inson sha'niga dog' tushiruvchi xislatlarni qoraladi.

Muqimiy g'azal, murabba' va muxammaslarining yetakchi obrazi – lirik kahramon, avvalo, burch, vafo va sadoqat haqidagi ilg'ortushunchalarga ega bo'lgan sofdil, ma'naviy barkamol va ruhan boy shaxs sifatida gavdalanadi. U shoirga zamondosh aniq tarixiy shaxs, mustamlaka zulmi va zo'ravonlik hukmron bo'lgan davr farzandi, mehnatkash xalq vakili, uning na molu dunesi, na amalu mansabi bor. U raqibu ag'yorlar tazyiqini, falak jabrini, charx zo'ravonligini o'zida doimo his etib, ruhan azoblanadi.

Muqimiy lirikasidagi shikoyat, norozilik, hayotdan bezish va tarkidunyochilik da'vati emas, balki, mohiyat-e'tibori bilan hayotsevarlikdan, farovon turmush va baxtli zamona haqidagi orzu-umidlaridan kelib chiqqan. Xuddi shuning uchun ham shoir hayot lazzatlaridan, do'stu ulfat suhbatlaridan, sevgi va visol onlaridan bahramandlikka chaqiradi, ona tabiat go'zalliklaridan, bahor nashidasidan zavqlanishga undaydi. Bu fazilat shoirning:

Ey yaxshilar, kelaylik, bir joyga yig'ilaylik!

O'ynaylik, kuylaylik, omon bo'laylik!

va

Navbahor ochildi gullar, sabza bo'ldi bog'lar,

Suhbat aylaylik kelinglar, jo'ralar, o'rtog'lar!

baytlari bilan boshlanadigan mashhur g'azallarida to'la namoyon bo'lgan.

Muqimiy adabiyotimiz tarixidagi eng ko'p murabba' yozgan shoirlardan biri bo'lib, bu qadimiy turning rivojiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Shoirning murabbalarining barchasi, ishq-muhabbat mavzuida. Xalq qo'shiqlari ruhi va o'ynoq vazinlarda yaratilgan murabbalar nihoyatda samimiy, sho'x va jo'shqin yangrab, o'quvchilarni o'ziga rom etadi. "Ey chehrasi tabonim", "Bir so'rmading, ey dilrabo, na bo'ldi?", "Emdi sendek, jono, jonon qaydadur!", "Tokim, jono, jilva bunyod aylading" misralari bilan boshlanuvchi murabba'lar o'sha yaratilgan yillaridayoq hofizlar ijrosida Muqimiyga katta shuhrat keltirgan.

Shoir bir necha o'nlab muxammaslar ham yaratgan, ular orasida o'z mazmuni va ruhiga ko'ra sof ijtimoiy va satirik yo'nalishdagilari uchrasa ham, ko'pchiligi ishq-muhabbat mavzuidadir. Shoir merosida Navoiy, Jomiy, Fuzuliy, Amiriy g'azallariga, shuningdek, Furqat, Zavqiy, Nodim kabi zamondoshlari hamda o'z g'azallariga taxmislari ham ancha-muncha.

Muqimiy lirik shoir sifatida qanchalik mashhur bo'lgan bo'lsa, kuchli satirik sifatida ham xalq orasida shunchalik katta shuhrat qozongan. Shoir bu tur asarlari uchun

mavzu va timsollarni o'sha hayotdan olib, o'ziga yaxshi tanish voqea-hodisalarni tanqidiy tahlil etdi, o'sha davr ruhidan oziqlandi. Mashhur "Tanobchilar" satirasining yaratilishida Navoiy merosidan bahramand bo'lgan. Nihoyatda o'tkir "Hapalak qishlog'i haqida" hajviy muxammasi esa Maxmurning g'azaliga taxmisdir. Lekin, Muqimiy hajviyoti uchun "xom ashyoni", avvalo chorizm o'rnatgan mustamlakachilik tartibi, hukmron adolatsizlik va zo'rovonlik, inson haq-huquqining toptalishi, chor va mahalliy amaldorlarning o'zboshimchaligi va shafqatsizligi, aldamchilik va axloqiy tubanliklar berdi. Mehnatkash omma, hunarmandlarning og'ir iqtisodiy ahvoli, mustamlaka zulmi ostidagi shahar-qishloqlarning vayronaga aylanishi, nochor shaxs taqdiri Muqimiy hajviyotida yetakchi o'rinni egallaydi.

Shoir o'zbek adabiyoti tarixida ijtimoiy-siyosiy hajviyotning asoschilaridan biri bo'lib maydonga chiqdi. Uning qator hajviyalarini shu yo'nalishning yetuk namunalari sirasiga qo'yish mumkin. "Tanobchilar", "Voqelai ko'r Ashurboy hoji", "Moskovchi boy" kabi hajviyalarida mustamlaka tuzumi uchun xos bo'lgan hayotiy mavzular – jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, tabaqalanish, hukmron adolatsizlik kabi juda jiddiy masalalar tahlil etildiki, bu Muqimiy hajviyotining siyosiy yo'nalishi va g'oyaviy kamolotidan guvohlik beradi. Bu jihatdan Ashurboy Hojining og'ir jinoyati haqidagi hajviyadan shoirning jiddiy siyosiy umumlashiruvchi xulosasi diqqatga sazovor:

*Haqorat qilingan kishilar qolib,
Topib boy so'zi munda zo'r e'tibor.
Qachon kambag'alning so'zi o'tar?
Agar bo'lsa aqchang – so'zing zulfiqor.*

Bu keskin misralar hukmron adolatsiz tuzumga berilgan qat'iy aybnoma kabi jaranglaydi.

Jabrlanuvchi oddiy dehqon tilidan yozilgan "Tanobchilar" hajviyasida esa mavjud tuzumdagi ijtimoiy adolatsizlik, chor ma'murlar va mahalliy amaldorlarning o'zboshimchaliklari va zo'rovonliklari, mustamlaka sharoitida soliq solish va undirib olish kabi hayotiy lavhalarda tarixan haqqoniy tasvirlangan.

Burjua saylov sistemasining fosh etilishi kabi sof ijtimoiy-siyosiy mavzuni ham Muqimiy birinchi bo'lib adabiyotimiz tarixiga olib kirdi. Bugina emas, masalaning mohiyatini chuqur anglagan shoir uning birinchi hajviy tahlilini berdi, mustamlakachi chor ma'murlari nazorati ostida o'tadigan "saylov"larning batamom qalbaki ekanligini ochib tashladi. Muqimiyning "Saylov" hajviyasi adabiyotimizda bu mavzuning keyinchalik yanada chuqur va keskin tanqidiy ruhda ishlanishiga mustahkam zamin bo'ldi.

Shoir merosidagi "Veksel", "Dar mazammoti zamona", "Urug'", "Lyaxtin", "Dodxohim", "Asrorqul", "To'y" kabi hajviyalar muallifning zamonadagi jiddiy ijtimoiy mavzularni tanqidiy ruhda tahlil etish masalasiga katta e'tibor berganligini tasdiqlaydi.

XIX asr oxirlari va XX asr boshlari milliy adabiyotimizda yumoristik yo'nalishning rivojlanishida ham Muqimiyning ijodiy faoliyati juda katta bo'ldi. Shoir qo'lida kulgi qo'pol qahqaha yoki shunchaki xushchaqchqlik, bachkana mutoyiba emas, balki, hayotdagi qoloq, taraqqiyotga to'siq g'ovlarni, shaxslar ongi va tabiatidagi ojizlik va salbiy belgilarni, xunuk fe'l-atvor va o'rinsiz xatti-harakatlarni qoralash, tanbeh berish, ogohlantirish vazifasini o'tagan.

Muqimiyning to'rt qismdan iborat "Sayohatnoma" asari muallifning safar hisoboti yoki tor shaxsiy kechinmalari majmuasi bo'lib qolmagan, aksincha, u o'sha

mustamlaka tuzumi va ijtimoiy hayotning qator muhim muammolarini tanqidiy nazar bilan tahlil etuvchi badiiy asardir.

Xalqchil shoir o'sha mustamlaka tuzum ustidan: "Dunyo qurulg'on dor ekan!", deya keskin hukm chiqardi. Bu bilan birga muallifning vatanparvarlik tuyg'ulari, ona yurtiga sadoqat va iftixor hislari aniq sezilib turadi.

"Ma'naviyat yulduzlari" (*Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, Toshkent, 1999*) kitobidan olindi.

Avaz O'tar (1884-1919)

21.01.2017

0

130

marta ko'rilgan.

[Facebook da yoyish](#)

[Twitter da tvitlash](#)

Avaz O'tar o'g'li 1884 yilning avgust oyida Xiva shahrida, sartarosh oilasida dunyoga keldi. Shoirning otasi Polvonniyoz O'tar Gadoyniyoz o'g'li xalq orasida "usta" nomi bilan mashhur bo'lib, zamonasining mashhur shoir va san'atkorlaridan Ogahiy, Komil, Bayoniy kabilar bilan qalin do'st bo'lgan. U saroyda sartaroshlik qilgan.

Avaz dastlab maktabda, keyin esa Madamin Inoq madrasasida tahsil oladi. Avazning adabiyotga havasi juda erta uygʻonib, madrasada oʻqib yurgan davridayoq Sharq adabiyoti mumtoz vakillaridan Hofiz Sheroziy, Abdurahmon Jomiy, Lutfiy, Alisher Navoiylarning ijodi bilan yaqindan tanishdi va ularga ergashib mashqiy sheʼrlar yoza boshladi. Avaz tez orada xalq oʻrtasida tanilib, sheʼrlari sozanda va xonandalar tomonidan kuyga solinib qoʻshiq boʻlib aytila boshlanadi.

Shoirning ustozlari Bayoniy, Tabibiy, zamondoshi Jumaniyoz Xivaqiy, doʻsti Hasanmurod Qori – Laffasiy va boshqalar uning isteʼdodiga yuksak baho berganlar. Yosh shoir Avaz Oʻtar haqidagi bu xildagi maʼlumotlar Xiva xoni Muhammad Rahim soniy – Feruz qulogʻiga yetib boradi va Avazni saroyga chaqirtirib, Tabibiyga shogird qilib topshiradi. Tabibiy juda koʻp ilm ahliga gʻamxoʻrlik qilganidek Avazga ham axloq, ilm va sheʼriyat bobida koʻp narsa oʻrgatadi. Shuning uchun shoir turli davrlarda yozilgan sheʼrlarida Tabibiyni oʻziga ustoz bilib zoʻr hurmat bilan tilga oladi.

Ne gʻam emdi, Avaz, nazm ilmida boʻlsang Tabibiydek,

Ki derlar, koʻrgan el nazmingni ustodingga sallomno.

Avaz kamolotga yetgan bir paytda sil kasaliga chalinadi va davolanish uchun Kavkazga (1905–1906) boradi. Avaz Oʻtar Kavkazga borayotib Bokuda bir oz muddat toʻxtaydi. Bokuda shoir ozarbayjon demokratlari bilan uchrashib doʻstlashadi va ular bilan keyin ham ijodiy aloqada boʻladi. Kavkaz safari Avaz ijodida alohida ahamiyatga ega boʻldi. U safar davomida Rusiya va Kavkaz xalqlari hayoti, madaniyati, adabiyoti va boshqalar bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega boʻddi, ozarbayjon xalqining ilm-fan, madaniyat yangiliklari bilan qiziqdi. U rus, ozarbayjon, tatar tillarida chiqadigan gazetalarni muntazam ravishda kuzatib bordi. Toshkent va Samarqandda chop etilgan matbuot bilan bevosita aloqada boʻlib, yozgan gʻazallaridan baʼzilarini ularda nashr ham ettirdi.

Shoir ijodi juda ham rang-barang boʻlib, qamrovi nihoyatda keng edi. U mumtoz adabiyotimizdagi gʻazal, muxammas, mustazod, musamman, murabbaʼ, mulammaʼ,

tarje'band, soqiynoma, ruboiy, qit'a, fard kabi turlarida ijod qildi. Avaz O'tar nihoyatda qisqa umr ko'rdi. U 1919 yilda 36 yoshda vafot etdi. Uning bu qisqa umri ham mashaqqatlar, fojealar bilan o'tdi.

Avaz O'tardan bizga boy poetik meros qoldi. U hayotlik vaqtidayoq she'rlarini bir joyga jamlab devon tartib qildi va ularni "Saodat ul-iqbol" ("Baxtli iqbol") deb nomladi. Shoir tuzgan devonlarini 1908 yilda xattot mulla Boltaniyoz Qurbonniyoz o'g'liga berib ko'chirtirgan. Shoirning bu devonlari O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomli Sharkshunoslik institutining qo'lyozmalar fondida saqlanmoqda. Bundan keyin ham Avazning she'rlari to'planib, ular devon holiga keltirilgan. Uning g'azallari Xivada litografiya usulida ham o'zi hayot vaqtidayoq chop etilgan edi. Avaz ijodidan namunalar Xorazmda ko'chirilgan turli xil bayoz va tazkiralardan munosibo'rin oldi. Shoirning asarlari "Oyna", "Vaqt", "Mullo Nasriddin" kabi vaqtli matbuot sahifalarida chop etilgan. Inson va hayotni, sevgi va sadoqatni o'z ijodining asosi qilib olgan Avaz sevgini sadoqatsiz, mehrni oqibatsiz tasavvur qilolmaydi. Bu esapuyir lirikasining yetakchi g'oyaviy asosini tashkil kiladi. Avaz O'tarning Fuzuliy, Munis, Ogahiy, Komil, Feruz va boshqa shoirlarning g'azallariga bog'langan taxmislari haqida hamshu xildagi fikrlarni aytish mumkin. Shoir ozarbayjon adabiyotining buyuk siymosi Muhammad Fuzuliyning hur muhabbat va shaxs erkinligi masalasiga bag'ishlangan "Yozmishlar" radifli g'azaliga go'zal muxammas bog'laydi. Muxammasda shoir insonlarning baxtli bo'lishlari ijtimoiy tuzum bilan ham mustahkam bog'liq degan xulosaga keladi.

Ma'rifatparvarlik g'oyalarini keng targ'ib etish Avaz O'tar ijodiga xos xususiyatlardan biridir. Bu uning "Til", "Maktab", "Xalq", "Fidoiy xalqim", "Topar ekan qachon?" degan she'rlarida yaqqol ko'rinadi:

Har tilni biluv emdi bani odama jondur,

Til vositayi robitayi olamiyondur.

G'ayri tilni sa'y qiling bilgali yoshlar,

Kim ilmu hunarlar bilingki ondin ayondur.

Lozim siza har tilni biluv ona tilidek,

Bilmakka oni g'ayrat eting, foydaga kondur.

Bu g'azal bugun yozilgandek, davr kun tartibiga qo'ygan buyuk ishlar haqida fikr yuritayotgandek bizga xizmat qiladi.

Avaz O'tarning hajviy asarlarida esa chor chinovniklari va mahalliy amaddorlar, davlat orttirish yo'lida aldamchilik, riyokorlik kiluvchi boylar, sudxo'rlar va shularga o'xshash razil shaxslarning qilmishlari fosh etilgan.

Avaz O'tar bir qator asarlarida ijtimoiy tengsizlikni vauning keskinlashib borayotganligini haqqoniy tasvirlab, falakni "g'addor", zamonani esa "kaj" deb ataydi. Shoir ijtimoiy ruhdagi she'rlarida o'zining ozodlik, baxtli hayot haqidagi qarashlarini bayon qilgan. "Hurriyat", "Sipohiylarga", "Xalq", "Topar ekan qachon?" "Fidoyi xalqim", "Ulamolarga" kabi qator asarlarida Avaz O'tarning kelajak xususidagi fikrlari o'z aksini topgan.

Avaz O'tar ijtimoiy she'riyati zamirida zulm va zo'ravonlik hisobiga to'plangan boyliklarga nafrat, ikki tomonlama zulm ostida qolgan mehnatkash xalq hayotiga achinish tuyg'usi yotadi. Shoir o'sha jamiyatda yashab turgan kishilar o'rtasidagi tafovutlarni, qarama-qarshiliklarni ro'y-rost ochib tashlaydi.

Chor Rusiyasining birinchi jahon urushiga qo'shilishi xorazmliklar boshiga ham yangidan-yangi kulfatlarni yog'dirdi. Mehnatkash xalq ahvoli battar og'irlashdi, soliqlarning ko'pligidan xalqning tinkasi quridi. Avaz O'tar och-yalang'och ahvolga tushib qolgan xalq hayotini qo'rib qattiq achinadi:

Yo'q jahon mulkida bizdek ojizu bechora xalq,

Zulm tig'i birla bo'lg'an bag'ri yuz ming pora xalq...

Ey Avaz, bo'lmas muningdek barho ovvora xalq.

Avaz O'tar o'z ijodining dastlabki davrlarida xalqning azob-uqubatdayashaganligini ko'rib zorlangan va ozodlikka chiqish yo'llarini tushunib yetmagan bo'lsa, endi ikki tomonlama zulm va qoloqlikdan qutulish mumkin ekanligini angladi. Uning ijodida ozodlik, erkin-farovon hayot haqidagi fikrlar birinchi o'ringa chiqdi. Xivada 1917 yil aprel oyida xalq ozodlik uchun chorizm siyosatiga qarshi kurashga otlandi. Avaz O'tar bu voqealarga bag'ishlab o'zining "Hurriyat" she'rini yozdi:

Siyosat mahv bo'ldi, yashasun olamda hurriyat,

Bori el ittifoq ila jahonni aylasun jannat...

Shoir she'rda hurriyat natijasida xalq boshiga tushgan kulfatni, adolatsizlikni kuyinib kuylaydi. Isfandiyorxon hurriyat natijasida "sodiq fuqarolarima idorai mashrutiya berdim. Olar o'zlari tilagancha mamlakatni idora qilsun, ham fuqarolarning maslahati bilan saylov qilib huqumat ishlarini xalq tilagan odil odamlarni tayin qilsunlar" deb farmon chiqaradi. Lekin chorizm bunga qarshi general Mirbadalov qo'shinlarini Xivaga yubordi va ular Idorai mashrutaga saylangan vakillarni mahv qildilar, qo'zg'alon ko'targan xalqdan qattiq o'ch oldilar. Bunda Avaz xalq manfaatlarini himoya qilib she'rlar yozdi. Elning orzu-umidlarini hamma narsadan yuqori qo'ydi. Xalq saodati uchun kurashishni baxt va ezgulik deb bildi. Bu ezgu ish uchun jonini qurbon qilishga ham tayyor edi:

Fidoyi xalqim o'lsun tanda jonim,

Bo'lub qurbon anga ruhi ravonim,

Gar o'lsam darbadar mazlumlari uchun,

Buddur maqsadi qalbi notavonim.

Mani solsa fano yo'liga davron,

Yurur ustimdan avlodi zamonim.

Na yaxshi o'ylakim ma'qulu manzur,

Avaz, xalqim uchun to'kulsa qonim.

Avaz O'tar o'zining butun ijodiy kuchini xalqiga xizmat qilishga bag'ishladi. Shoir kishilarga baxt-saodat, ozodlik haqida yonib kuyladi. Shu boisdan bo'lsa kerak, o'zining devoniga ramziy ma'noda "Saodat ul-iqbol" deb nom qo'ydi. U vafotidan sal ilgari yozgan she'rlaridan birida:

Xush o'l, ko'nglum, kellar bir qun baxt bog'idagi ra'no,

Ko'kargay mavj urub, qirlarda lola bo'lgusi paydo.

Mani yod etgay avlodim, mozorimni o‘rab guldin,

Ishonchim shundadir bo‘lg‘ay mozarim bir ziyoratgoh.

Qabih onlarda erkin kuyladim, do‘stlar, birodarlar,

Ezilgan elga, bo‘lg‘ay bu zamon iqbol yorug‘ dargoh.

Avaz, o‘lgan bilan jisming, qolurki o‘chmagay noming,

Va komu istaginshta g‘ov bo‘lolmas bo‘lsa-da Doro!

– deb yozganida tamoman haq gapni aytgan edi. Shoirning bu istagi va yoniq orzulari bizning davrimizda ro‘yobga chiqdi. Hozir Avaz O‘tar o‘zining ikkinchi umrini yashamoqda. Uning nomiga maktab, muassasa, jamoa va davlat xo‘jaliklari, ko‘cha va xiyobonlar qo‘yilgan. Shoir yubileylari o‘tkazilib, kitoblari qayta-qayta nashr etilmoqda, g‘azallari sozanda va go‘yandalar tomonidan ashula qilib aytilmoqda, adabiy merosi olimlarimiz tomonidan o‘rganilmoqda, ijodi maktab va oliy o‘quv yurtlarida o‘qitilmoqda.

Abdulla Avloniy (1878-1934)

21.01.2017

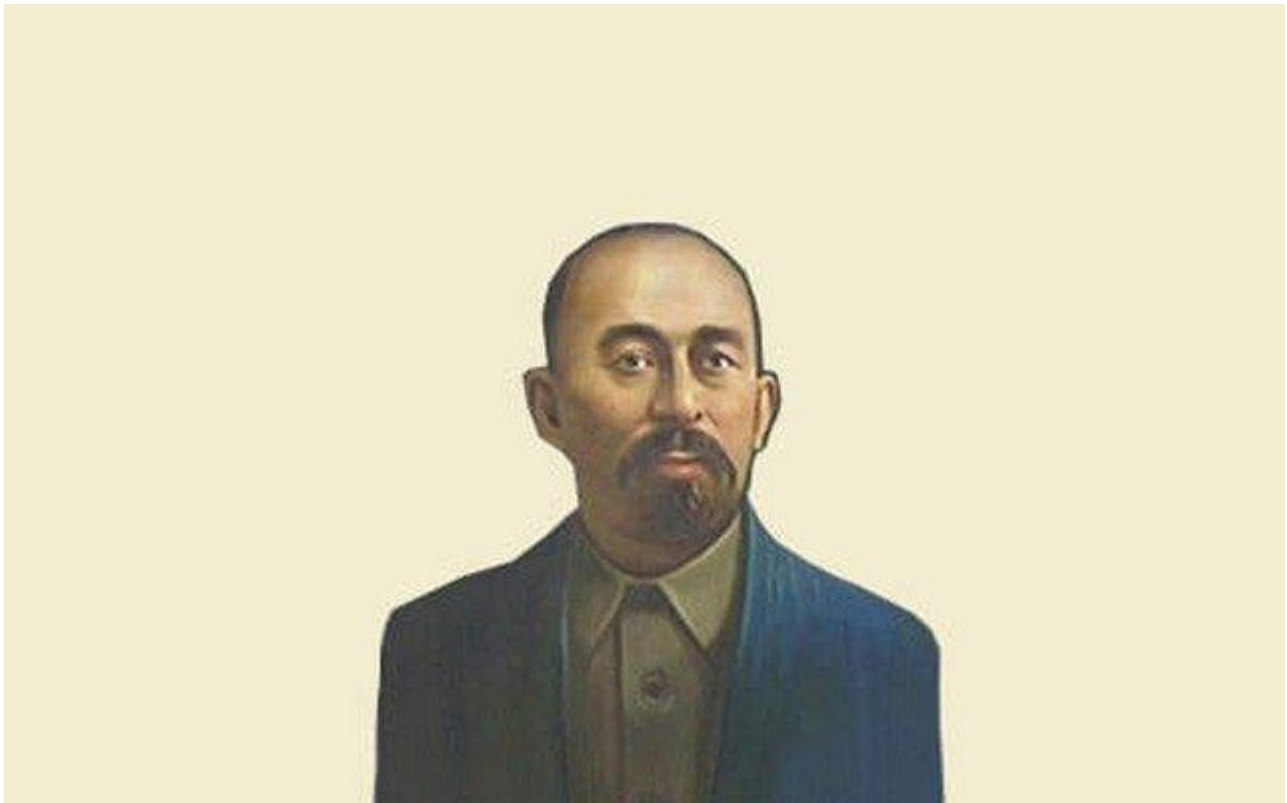
0

142

marta ko‘rilgan.

[Facebook da yoyish](#)

[Twitter da tvitlash](#)

XIX asr oxiri XX asr boshidagi o'zbek milliy madaniyatining mashhur vakillaridan biri ma'rifatparvar shoir, dramaturg, jurnalist, olim, davlat va jamoat arbobi Abdulla Avloniydir. U 1878 yilning 12 iyulida Toshkentning Mergancha mahallasida, to'quvchi Miravlon aka oilasida dunyoga keldi. Bolaligi Mirobod mahallasining egri-bugri ko'chalarida, ko'pchilik qismini ruslar tashkil qilgan temir yo'l ishchilari bolalari orasida kechdi. O'qchidagi eski maktabda, so'ng madrasada o'qidi (1885–1886). Mustaqil mutolaa bilan shug'ullandi. Arab, fors, rus tillarini o'rgandi. Orenburg, Qozon, Tiflisda chiqib turgan gazeta-jurnallarni kuzatib bordi. Qisqa muddat ichida u ma'rifatparvar sifatida tanildi va o'lkadagi ijgimoiy-madaniy harakatchilikning faol namoyandalaridan biriga aylandi.

XX asr boshlarida Turkiston madaniy hayotida yuz bergan eng muhim o'zgarishlardan biri maktab o'quv ishlarida o'zgarish bo'ldi. Avloniy bu davrda jadidchilik harakatiga qo'shilib, Toshkentdagi jadidlarning faol ishtirokchilaridan biri bo'lib tanildi. Avloniy 1904 yilda Mirobodda, so'ngroq Degrezliqda (1903–14) xuddi shunday yangi usulda, yangicha maktab ochib, dars berdi va darsliklar yozdi.

1909 yilda maktab maorif ishlariga yordam beruvchi "Jamiyati xayriya" ochib, yetim bolalarni o'qitdi. "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" nomli to'rt qismdan iborat she'riy to'plamining birinchi juz'ini nashr qildirdi. Munavvarqori, Muhammadjon Podshoxo'jayev, Tavallo, Rustambek Yusufbekov, Nizomiddin Xo'jayev, Shokirjon

Rahimiy kabi taraqqiychilar bilan sheriklikda “Nashriyot” (1914), “Maktab” (1916) shirkatlarini tuzdi. “Taraqqiy”, “Shuhrat” (1907), “Osiyo” (1908), “Turon” (1917) gazetalarini chiqardi. 1918 yilda Turkiston Shurolar hukumatining birinchi gazetasi “Ishtirokiyun”ning tashkilotchilaridan va uning birinchi muharrirlaridan bo’ldi. U sovet davrida turli mas’uliyatli lavozimlarda xizmat qildi, qaysi vazifada ishlamasin ilm-ma’rifat tarqatish, ta’lim-tarbiya masalalari bilan shug’ullanib keldi, bilim yurtlarida, oliy maktablarda o’qituvchilik qildi. 1930–34 yillarda O’rta Osiyo davlat universitetida (hozirgi ToshDU) kafedrani boshqardi. U 1934 yilda vafot etdi.

Avloniy 1927 yilda Mehnat Qahramoni unvoniga sazovor bo’ldi.

Avloniy 30 yildan ortiqroq ijod qildi. 1916 yilgi mardikorlik voqealarining, so’ng inqilobiy talotumlaru milliy-ozodlik kurashlarining guvohi bo’ldi. O’tgan davr ichida, o’zi ta’kidlaganidek, “o’nlab she’r va maktab kitoblari, to’rt teatr kitobi” qoldirdi. Uning madaniyatimiz tarixidagi o’rni haqida gap ketganda, ikki jihatini alohida ta’kidlash zarur: pedagogik faoliyati va adabiy badiiy ijodi. Uning pedagogik faoliyati, ta’lim-tarbiya haqidagi fikrlari XX asrning boshlarida yangi bosqichga ko’tarilgan ma’rifatchilikning xususiyatlarini belgilashda muhim manbalardandir.

Avloniy maktabi gumanistik va erkin tarbiya asosiga qurilgan, dunyoviy va ilg’or ilm-fanni bolalarga o’rgatishni o’z oldiga asosiy vazifa qilib qo’ygan, yoshlarni mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotiga aralasha olish qobiliyatiga ega bo’lishini ta’minlaydigan haqiqiy xalq maktabi bo’ldi. Adib bu maktablar uchun darsliklar tuzdi. Uning avvalgi sinf shogirdlari uchun “Birinchi muallim”i (1911) Oktyabr o’zgarishigacha 4 marta, “Alifbedan so’nggi o’quv kitobi” – “Ikkinchi muallim” (1912) 3 marta kayta nashr etilgan. Axloqiy didaktik mazmundagi “Turkiy Guliston yoxud axloq” darsligi (1913) XX asr boshlari ijtimoiypedagogik fikr taraqqiyotida alohida o’rin egalladi. Unda tarbiya va axloq masalalari birinchi marotaba XX asrning talab va ehtiyojlari nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Avloniy xulqlarni an’anaviy yaxshi va yomonga ajratar ekan, mulohazalarini Gippokrat, Platon, Aristotel, Sa’diy Sheroziy, Bedil fikrlari bilan dalillagan holda zamonaviylikni asosiy mezon qilib oladi. Adib Vatan muhabbatini uning uchun kurashmoqni eng yaxshi insoniy xulqlardan hisobladi. Vatan – bu har bir kishining tug’ilib o’sgan shahar va mamlakati. Uni qadrlamoq, sevmok, yashartmok kerak. Shoir Vatan va unga muhabbat deganda shuni tushungan edi. Tilga, madaniyatga muhabbat esa, har bir kishining o’z xalqiga

bo'lgan muhabbatidir: "Har bir millatning dunyoda borlig'ini ko'rsatadurgon oynai hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur".

Avloniy Hijron, Nabil, Indamas, Shuhrat, Tangriquli, Surayyo, Shapaloq, Chol, Ab, Chegaboy, Abdulhaq taxalluslari bilan she'r, hikoyalar va maqolalar yozgan. Shuni aytish kerakki, Avloniy ancha murakkab hayot va ijod yo'lini bosib o'tdi. U adabiyotga g'oyaviy kurashlar g'oyat keskinlashgan bir davrda kirib keldi. Hech ikkilanmasdan ma'rifat va taraqqiyot uchun kurashishini maslak etib qabul qildi. Shoir she'riyati bilan tanishar ekansiz, qiziq bir holga duch kelasiz. Unda birorta ishqiy she'r yo'q. U ijtimoiy muammolarni, el-yurt g'amini muhimroq biladi. Xalq va Vatan baxtsizligi oldida har qanday muhabbatni rad etadi. O'z onadiyorini bamisoli "yor kabi sevadi". Butun mehrini shunga bag'ishlaydi. Asrimiz boshlari Turkiston takdirida g'oyat mas'uliyatli bo'lgan, uning hayot mamot masalasi hal qilinayotgan bir payt edi. Buni Avloniy davrning peshqadam ziyolisi, yirik ma'rifatparvar, jadidlar ta'limotining faol tarafdori sifatida tezda ilg'ab oldi.

Dastlabki poetik asarlari "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" (I, II, III, GUjuzlar), "Maktab gulistoni" (1916), "Mardikorlar ashulasi" (1917) kitoblarida va "Sabzavor" tazkirasi (1914) hamda vaqtli matbuot sahifalarida chop etilgan asarlaridir. Ularda ilm-ma'rifat targ'ib qilingan, jaholat va nodonlik, eski tuzumning ijtimoiy-axloqiy asoslari qoralangan, ozod va baxtiyor zamon haqida fikr yuritilgan. Shu jihatdan Avloniyning bu davrdagi she'rlari Hamza, Anbar otin poeziyasiga ohangdoshdir. Avloniy barmoq vaznini adabiyotda keng qo'llagan. Milliy kuylarga moslab she'rlar yozgan va poeziyaning imkoniyatlarini boyitgan.

Avloniyning adabiyot oldidagi muhim xizmatlaridan biri shu bo'ldiki, u mardikorlik she'riyati deb atalgan yangi adabiy hodisaning yaratuvchilaridan bo'ldi. 1916 yilgi mardikorlik voqealarini ifodalovchi "Bir mardikorning otasi o'g'liga aytgan so'zlari", "Onasining o'g'liga aytgan so'zlari", "Afsus" kabi she'rlar yozdi. Ona yurtidan uzoq shimolning qorli-muzli yerlariga, front orqasidagi qora xizmatga olib ketilgan mardikorlarning xayrlashuv manzaralarini, haqsizlikni yoritdi. Bu she'rlarning ohang va uslubi xalq qo'shiqlariga g'oyat yaqin bo'lib, ular xalqimizning milliy uyg'onishida muhim o'rin tutdi.

Avloniy 1917 yil fevral inqilobini xursandchilik bilan kutib oldi (“Qutuldik”, “Yotma” she’rlari). Oktyabrga bag’ishlab “Hurriyat marshi” (1919), “Ishchilar qulog’iga” kabi she’rlar yozdi, yangi sotsialistik tuzumni ulug’ladi. Lekin ko’p o’tmay, rus sovet tuzumi eski chor tuzumining oldingidan battarroq shakli ekanligini, sovet siyosati riyokorlik asosiga qurilganligini anglay boshladi. Jumladan, tantanavor va’da qilingan erkinlikning berilmaganligi shoir ijodida g’amgin tushkun ohanglarning paydo bo’lishiga olib keldi (“Haftalik soatda” 1919). Shularga qaramasdan Avloniy turli mavzularda she’rlar yozdi. 1919–20 yilgi Afg’oniston safariga doir “Afg’on sayohati” kundaliklari esa mamlakatimizning yon qo’shnimiz bilan o’zaro do’sstlik, totuvlik aloqalarining o’rnatilishi tarixini o’rganishda muhim ahamiyatga ega.

Avloniy o’zbek teatrining asoschilaridan edi. U 1913 yilda “Turkiston” teatr truppasini tuzdi. “Turkiston” o’zining qat’iy nizomini ham e’lon qilgan edi. Uning tashkilotchisi ham, g’oyaviy-badiiy rahbari ham Avloniy edi. Truppa “Zaharli hayot” (Hamza), “Baxtsiz kuyov (A. Qodiriy) kabi XX asr boshlari o’zbek dramaturgiyasining eng yaxshi namunalarini sahnalashtirgan, teatr ozarbayjon dramaturglari asarlari (“Badbaxt kelin”, “Xo’r-xo’r”, “Jaholat”, “Uliklar”, “Joy ijaraga olgan kishi”, “Man o’lmisham”, “Layli va Majnun”, “Asli va Qaram”) ni o’zbekchaga tarjima qilib sahnaga qo’ygan. Avloniyning o’zi Mallu (“Layli va Majnun”), Fayziboy (“Baxtsiz kuyov”), Aliboy (“To’y”), Boy (“Padarkush”) rollarini ijro etgan.

Avloniy “Advokatlik osonmi?” (1914), “Pinak” (1915) komediyalari, 1914–17 yillarda yozgan “Biz va Siz”, “Portugaliya inkilobi”, “Ikki sevgi” kabi fojeaviy asarlari bilan o’zbek dramaturgiyasining maydonga kelishi va teatrchilikning xalq orasigatomir otishiga muhim hissa qo’shdi. Advokat Davronbek orqali Turkistondagi huquqsizlik, dunyodan xabarsizlikni fosh etdi. “Advokatlik osonmi?” degan asarida bir qator ko’knori va qimorbozlar obrazini yaratib, ma’naviy turmushning tuban bir holga kelib qolganlini ko’rsatdi. Monarxiyaga qarshi kurash, bayrog’i ostida kechgan 1910 yilgi Portugaliya inqilobi, 1909 yili Turkiyada yuz bergan “Yosh turklar” inqilobi (“Ikki sevgi”) haqida yozib, adabiyotimizda mavzu va g’oyalar ko’lamini kengaytirdi. “Biz va Siz”da esa XX asr boshidagi Turkistonning eskilik va yangilik borasidagi kurashini aniq taqdirlar misolida yoritib berdi.

Avloniy asosiy ijodiy faoliyatining eng sermahsul yillari 1917 yildagi Oktyabr to’ntarishiga kadar bo’lgan davrga to’g’ri keladi.

Avloniy ijodi 60-yillarning oxiridan o'rganila boshlandi. Hozirda uning turli janrlardagi asarlaridan namunalar alohida kitoblar holida chop etilgan.

Mahmudxo'ja Behbudi (1875–1919)

20.01.2017

0

163

marta ko'rilgan.

[Facebook da yoyish](#)

[Twitter da tvitlash](#)

Mahmudxo'ja Behbudi XX asr bo'sag'asidaga Turkiston ijtimoiy-siyosiy harakatchiligining eng yirik namoyandasi, yangi davr o'zbek madaniyatining asoschisidir. Turkiston jadidlarining tan olingan rahnamosi, mustaqil jumhuriyat g'oyasining yalovbardori, yangi maktab g'oyasining nazariyotchisi va amaliyotchisi, o'zbek dramaturgiyasini boshlab bergan birinchi dramaturg, teatrchi, noshir, jurnalist. U tariximizning g'oyat og'ir va murakkab bir davrida yashadi. XVI asrdan boshlangan inqiroz va turg'unlik, o'zaro janjal, mahalliy urug'chilik nizolari millatni holdan toydirgan, imkondan foydalanib o'lkani zabt etgan Rusiya zo'r berib, uni turg'un va tutqun saqlashga urinardi. Mana shunday bir sharoitda Vatanni butunlay yo'q bo'lish xavfidan saqlab qolish, avlodlarni erk va ozodlik, mustaqillik ruhida

tarbiyalash, ma'rifat va taraqqiyotda boshlash jadidlar nomi bilan tarixga kirgan Behbudiy boshliq fidoyilar zimmasiga tushdi.

Turkistonda "Usuli jadid", "Usuli savtiya" nomlari bilan shuhrat topgan yangi maktabni shular tashkil qilib, shular birinchi bo'lib zamonaviy maktab g'oyasini ilgari surdilar. Ular o'z hisoblaridan maktablar ochib, yosh avlodni istiklolga tayyorladilar, she'r va maqolalar, sahna asarlari orqali milliy ongni shakllantirishga, milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini singdirishga urindilar. Rusiya qonunlari imkon bergan darajada Turkiston musulmonlarining sha'nu shavkatini himoya qildilar, inqilob yillarida esa mustaqillik bayrog'ini baland ko'tardilar.

Mahmudxo'ja Behbudiy mana shu Turkiston jadidchilik harakatining asoschisi, boshlab beruvchisi edi. U 1875 yilning 19 yanvarida Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog'ida, ruhoniylar oilasida dunyoga kelgan. Otasi Behbudxo'ja Solihxo'ja o'g'li turkistonlik, Ahmad Yassaviyning avlodlaridan, ona tomonidan bobosi Niyozxo'ja urganchlik bo'lib, amir Shohmurod zamonida (1785–1800) Samarqandga kelib qolgan. 1894 yilda otasi, imom-xatiblik bilan shug'ullanib kelgan Behbudxo'ja vafot etadi. Yosh Mahmudxo'ja tog'asi qozi Muhammad Siddiq tarbiyasi va qaramog'ida o'sib voyaga yetadi. Arab sarfu nahvini kichik tog'asi Mulla Odildan o'rganadi. 18 yoshida qozixonada mirzolik qila boshlaydi. O'z ustida qunt bilan ishlab, shariatning yuksak maqomlari – qozi, mufti darajasigacha ko'tariladi. Yosh Mahmudxo'ja dunyoqarashining shakllanishida Rusiya jadidchilik harakatining asoschisi Ismoilbek Gasprinskiyning xizmati katta bo'lgan. U 1892 yilda Turkistondagi maktablarni isloh qilish, "usuli savtiya"ni joriy etish taklifi bilan general gubernator N. O. Rozenbaxga murojaat etadi. Javob olmagach, 1893 yilda o'zi Toshkentga keldi. Samarqand, Buxoroda bo'ldi. Mahalliy xalq bilan gaplashib, dastlabki yangi usul maktablarni ochishga muvaffaq bo'ldi. Behbudiy o'z xotiralarida ustozlari bilan uchrashuvlarini ixlos va muhabbat bilan tilga oladi.

1899–1900 yillarda Behbudiy haj safariga boradi. Dunyo ko'rish izzsiz ketmaydi. Safar yangi maktab haqidagi qarashlarini mustahkamlaydi. Uning tashabbus va g'ayrati bilan 1903 yilda Samarqand atrofidagi Halvoyi (S. Siddiqiy), Rajabamin (A. Shakuriy) qishloqlarida yangi maktablar tashkil topdi. Adib bu maktablar uchun darsliklar tuzishga kirishadi. Ketma-ket "Risolai asbobi savod" (1904), "Risolai

jug'rofiyai umroniy" (1905), "Risolai jug'rofiyai Rusiy" (1905), "Kitobatul-atfol" (1908), "Amaliyoti islom" (1908), "Tarixi islom" (1909) kabi kitoblari paydo bo'ladi.

1903–1904 yillarda Maskov, Peterburgga boradi, 1907 yilda Qozon, Ufa, Nijniy Novogorodda bo'ladi. Bular sayohat emas, xizmat safari edi. Masalan: Nijniy Novogorodda 1907 yilning 23 avgustida Rusiya musulmonlarining turmush va madaniyati muammolariga bag'ishlangan qurultoyi chaqiriladi. Behbudiy turkistonliklar guruhini boshqaradi va katta nutq so'zlaydi.

Ma'rifat uchun birgina maktab kifoya qilmaydi. Zamon va dunyo voqealari bilan tanishib bormoq kerak. Millat va Vatanning ahvolidan, kundalik hayotidan ogoh bo'lmoq lozim. Millat uchun oyna kerak, toki undan o'z qabohatini ham malohatini ham ko'ra olsun.

Mana shu ehtiyoj va zarurat Behbudiyini teatr va matbuotga boshladi. "Padarkush" dramasi shu tariqa maydonga keldi. Biroq uning dunyo ko'rishi oson kechmadi. "Padarkush" dramasi 1913 yildagina bosilib chiqadi. Kitob jildiga "Borodino jangi va Rossiyaning fransuzlar bosqinidan xalos bo'lishining yubiley sanasiga bag'ishlanadi" degan yozuv bilan Tiflis senzurasidan ruxsat olinadi. Bosilib chiqqandan keyin ham sahnaga qo'yish uchun yaqin bir yil vaqt ketadi.

"Padarkush" – o'zbek dramachiligining hamma yakdil e'tirof etgan birinchi namunasidir. Mutaxassislar uni ham janr, ham mazmunga ko'ra yangi o'zbek adabiyotini boshlab bergan bir asar sifatida baholaydilar. Muallif "Milliy fojia" atagan 3 parda 4 manzarali bu drama hajman ixcham, mazmunan nihoyatda sodda va jo'n edi. O'qimagan bolaning buzuq yo'llarga kirib o'z otasining o'ldirgani, nodonlik va jaholat haqida edi.

"Padarkush" dastlab Samarqandda 1914 yilning 15 yanvarida sahnaga qo'yildi. Spektakl o'z maishatiga o'ralib, dunyoni unutgan millatdoshlarga chakmoqdek ta'sir etdi. U Toshkentda 1914 yilning 27 fevralida qo'yildi.

Avloniyning "Turon" gruppasi Kolizey (Hozirgi savdo birjasi binosi)da o'z faoliyatini mana shu "Padarkush" bilan boshlangan edi. Spektakl boshlanish oldidan Munavvarqori teatrning jamiyat hayotidagi o'rni haqida nutq so'zlaydi. Bosh rolni A. Avloniyning o'zi ijro etadi. Mahalliy matbuot bu kunni "tarixiy kun" deb yozadi.

“Turon” gruppasi 1914–1916 yillarda bu spektakl bilan butun Farg‘ona vodiysini aylanib chikdi. Turkistonni junbushga keltirgan qirg‘inbarot inqilob yillarida ham sahnadan tushmadi. Bu bir tomondan millatni ma’rifat va taraqqiyot sari undashda katta ahamiyatga ega bo’lsa, ikkinchi tomondan professional o‘zbek teatri va dramachiligining maydonga kelishi hamda taraqqiyotida muhim xizmat qildi.

Bu asarning o‘z davrida adabiy harakatchilikka yetkazgan ta’siri haqida qaydlar ko‘p. Buning shohidi sifatida Abdulla Qodiriyning 1913 yillarda chiqqan “Padarkush” p’yesasi ta’sirida “Baxtsiz kuyov” degan teatr kitobini yozib yuborganimni o‘zim ham payqamay qoldim, degan e’tirofini eslash kifoya. 1916 yilda Toshkeshta kelib Kolizeyda “Turon”ning qator spektakllarini ko‘rgan A. N. Samaylovich yozadi: “Turkistonda yangi adabiyot maydonga keldi. Bu men uchun kutilgan hol edi... Yangi adabiyotning markazi – Samarqand... Yesh qalamkashlarning bosh ilhomchisi samarqandlik mufti Maxmudxo‘ja Behbudiydir”.

1913 yildan Behbudiy matbuot ishlari bilan shug‘ullandi. Apreldan “Samarqand” gazetasini chiqara boshladi. Gazeta turkiy va forsiy tillarda, haftada ikki marta, dastlab ikki, so‘ng to‘rt sahifada chop etilgan. 45-soni chiqib, moddiy tanqislik tufayli to‘xtagan. So‘ng Behbudiy shu yilning 30 avgustidan “Oyna” jurnalini chiqara boshlaydi. “Haftalik, suratlik bu majalla, asosan, o‘zbek tilida bo‘lib, unda ixcham forsiy she’r, maqolalar, ruscha e’lonlar ham berib boriladi... Kavkaz, Tatariston, Eron, Afg‘oniston, Hindiston va Turkiyagacha tarqalar edi... Jadidlarning sevikli jurnallari edi...” deb yozgan edi Ziyoy Said.

Behbudiy shu yillari nashr ishlari bilan qizg‘in shug‘ullandi. A. V. Pyaskovskiy uning o‘z bosmaxonasida Fitratning “Bayonoti sayyohihindi” asarini 1913 yildaruschagatarjimaqildirib, nashr etganini xabar beradi...

1914 yilning 29 mayida Behbudiy ikkinchi bor arab mamlakatlariga sayohatga otlanadi. Poyezdga o‘tirib Bayramali orqali Ashxobodga o‘tadi. Krasnovodskdan paraxod bilan Bokuga boradi. 2 iyunda Mineralniye vodi-Kislovodsk-Pyatigorsk, Jeleznovodsk-Rostov-Odessani kezib, 8 iyunda Istanbulga kirib keladi. Kichik sayohatdan so‘ng Istanbulga qaytib, 21 iyunda suv yo‘li bilan Quddusga yo‘l oladi. Bayrut, Yofa, Xalil ar-Rahmon, Port Said, Shom shaharlarini tamoshaqiladi... Sayohatxotiralari har jihatdan g‘oyat muhim bo‘lib, Behbudiy ularni o‘z jurnali

“Oyna”ning 1914 yil sonlarida mazkur nom ostida peshma-pesh berib boradi. Bu “Xotiralar” ham ma’rifiy, ham adabiy estetik jihatdan nihoyatda muhim. U adabiyotimizdagi an’anaviy tarixiy me’muar janrining XX asr boshidagi o’ziga xos namunasidir.

“Oyna” jurnali ma’rifat va madaniyat tarqatishda juda katta xizmat qildi. Unda millat va uning haq-huquqi, tarixiga, til-adabiyot masalalariga, dunyo ahvoliga doir qiziqarli maqolalar, bahslar berib borilgan. Ayniqsa, til masalasi muharrirning hamisha diqqat markazida turdi. Behbudiy millatning taraqqiysi uchun bir necha til bilishni shart hisoblardi. Jurnalning 1913 yil 13 avgust birinchinishona sonidayoq “Ikki emas, to’rt til lozim” degan maqola bilan chiqqan edi.

Behbudiy adabiy tanqidga katta e’tibor berdi. Navoiydan keyingi bir necha asrlik sukunatdan so’ng bu sohaning xos xususiyatlarini ta’kidlab adabiyotda tenghuquqlilik masalasini o’rtaga qo’ydi. Maqola “Tanqid saralamoqdur” (1914 y. 27-son) deb nomlangan edi. Adibning barcha tarixiy-ilmiy mavzudagi maqolalari o’tmishga kamoli ehgirom va e’tiqod bilan yozilgan.

Behbudiy millat o’zini anglagandagina ijtimoiy-siyosiy masalalarni boshqalar bilan teng muhokama eta oladi, degan fikrda bo’ldi. Shuning uchun ham tarixga alohida e’tibor berdi.

Umuman Behbudiyning publitsist sifatida faoliyati adib iste’dodini juda yorqin bir qirrasini tashkil etadi. U o’z umri davomida yuzlab maqolalar yozdi. O’zining Millat va Vatan, jamiyat va axloq haqidagi fikrlarini ko’proq maqola va chiqishlarida ifoda etdi. Ba’zilar uning maqolalari 200, boshqalar 300 deb belgilaydilar. Uning barcha maqolalari aniqlab chiqilmagan. Muhimi shundaki, u XX asr boshidagi Turkistonning yirik siyosiy arbobi edi. Uning Millat va Vatan taqdiri haqidagi barcha qarashlari, avval, mana shu maqolalarida aks etgan edi. Bu jihatdan, uning 1906 yil 10 oktyabrda “Xurshid” (6-son) gazetasida bosilgan “Xayrul umuri avsotuhu” (“Ishlarning yaxshisi o’rtachasidir”) maqolasi diqqatga sazovordir. Bu maqola uzoq yillar Sovet tarix fani nuqtai nazaridan baholanib, Behbudiyni qoralash uchun nishon bo’lib keldi. Gap shundaki, Behbudiy o’sha 1906 yildayoq sotsialistik ta’limotni va uni Rusiyada amalga oshirishga bel bog’lagan Lenin partiyasini keskin rad etgan edi. U ham ustozlari I. Gasprinskiy kabi sotsializmni zo’rovonlik hisoblaydi, sotsial tenglikni

adolatsizlik deb bildi. Shaxs manfaatdorligida, millat ravnaqida taraqqiyotning buyuk omilini ko'rdi. Xuddi shu e'tiqod uni Turkistonning mustaqilligi uchun kurashga yetakladi.

Vatan takdiri kun tartibiga qo'yilgan 1917 yilning 16–23 aprelida Behbudiy Toshkentda bo'lib o'tgan Turkiston musulmonlarining 150 vakili ishtirok etgan qurultoyida hayajonli nutq so'zladi. Millatni o'zaro ixtiloflardan voz kechishga, buyuk maqsad yo'lida birlashishga, ittifoq bo'lishga chaqirdi. Xuddi shu ixtilofimiz sababli “mustamlakot qoidasi ila bizni idora eturlar” deb ochiq aytdi.

Shu yilning 26 noyabrida Qo'qonda o'lka musulmonlarining IV favqulodda qurultoyi ish boshladi. 27 noyabrga o'tar kechasi “Turkiston muxtoriyati” e'lon qilindi. Bu mustamlakadan mustakillik tomon qo'yilgan jiddiy va jasoratli qadam edi. Uning ma'naviy otasi, shuhbasiz, Behbudiy edi. Biroq u Sovetlar tomonidan xoinona bostirildi. 19–20 fevral kunlari shahar to'pga tutildi. 10 ming turkistonlik o'ldirildi, 180 qishloqqa o't qo'yildi.

Behbudiy iztirob bilan Samarqandga qaytadi. U yerda tura olmay, Toshkentga keladi. Turkiston rus sovet hukumati rahbarlari bilan muzokara olib borishga urinadi. Tabiiyki, muzokaralar natija bermaydi. Millatni, milliy taraqqiyotni inkor etgan sho'rolar yo'li aldov va zo'ravonlikka asoslanganini bilardi. Shuning uchun ham uni 1906 yildayoq aql va shariatga zid deb e'lon qilgan edi.

Orzulari chil-chil bo'lgan Behbudiy 1919 yilning bahorida, 25 martda parishon holda yo'lga chiqadi va Shahrisabzda qo'lga olinib, taxminan ikki oy o'tgach, Qarshiga keltirib zindonga tashlandi. Bir necha kundan so'ng Qarshi begi Tog'aybekning buyrug'i bilan zindon yaqinidagi “podsholik chorbog'i”da o'ldirilgan. Uning qatli haqidagi xabar o'sha paytdagi poytaxtimiz Samarqandga rosa bir yildan keyin ma'lum bo'ldi. 1920 yilning aprelida butun Turkiston motam tutdi.

1926–27 yillarda, 11 yil Qarshi shahri Behbudiy nomi bilan yuritildi. Adibning nomini adabiy lashtirilishi shunchaki bir niqob edi, uning asl qiyofasi xalqdan sir saqlandi. Qarshi shahriga uning nomi qo'yilgan o'sha 1926 yildayoq jadidchilikni aksilinqilobiy, aksilsho'raviy harakat sifatida qoralash kampaniyasi boshlab yuborilgan edi.

Bugun Behbudiy kabilar muqaddas tutgan yurt ozod va mustaqil bo'ldi. Ular jon fido etgan istiqloq avlodlariga nasib etdi. Millat va Vatan mustaqilligi yo'lida fido bo'lganlar esa shu Millat va Vatan umri qadar boqiydirlar.

Bayoniy (1859-1923)

20.01.2017

0

114

marta ko'rilgan.

Facebook da yoyish

Twitter da tvitlash

Muhammad Yusuf – adabiy taxallusi Bayoniy XIX asr II yarmi va XX asr boshlarida Xorazmda yashab ijod etgan zamonasining zabardast tarixnavis olimi, ajoyib shoiri va mohir tarjimoni bo'lgan. Bayoniy tarixnavis olim sifatida “Shajarayi Xorazmshohiy” va “Xorazm tarixi” nomli tarixiy asarlarni yozdi, qator tarixiy asarlarni arabcha va forschadan o'zbek tiliga tarjima qildi, shoir sifatida esa mukammal devon tuzdi.

U Xivada xonlik qilgan Eltuzarxon (1804–1806) avlodidandir. Uning otasi Bobojonbek Olloberdi To'raning o'g'li bo'lib, Eltuzarxonning nabirasi edi. Bayoniy 1859 yilda Xivada dunyoga keladi va yoshlikdan boshlab ilm, adabiyotga, she'riyatga qiziqadi. Bayoniyo'z zamonasining atoqli xattotlaridan va musiqashunoslaridan biri ham bo'lgan. U suls, kufiy, rayhoni, shikasta va boshqa xil xatlarni yaxshi bilgan va o'z zamonasining talantli shoir va tarixnavis olimi bo'lib yetishgan. Bayoniyni yuksak mahorati haqida Tabibiy bunday deb yozadi:

“Bayoniyki bor shoiri xush bayon,

So'z ichra qilur durri gavhar ayon.

Bu ham asli bu xonadondin erur,

So'zi ruhu el jismiga jon erur.

Muhammad Yusufbek nomi aning,

Husul aylamak ilm komi aning”.

Bayoniy o'zidan boy yozma meros qoldirdi. Bayoniyning mazmundor va ajoyib g'azallarini o'zi ichiga olgan devonining bir necha nusxasi qo'lyozma holida saqlanmoqda. Bu devonlardan uning g'azallari, muxammaslari, ruboiylari, qasidalari o'rin olgan.

Bayoniyning she'riy asarlari XIX asr II yarmi va XX asr boshlari o'zbek adabiyotini va shuningdek shoirning hayoti va ijodini o'rganishda katta ahamiyatga egadir. Shoir she'riyatida asosiy o'rinni lirika egallaydi. U zamonasining ilg'or fikrli kishisi sifatida qaynoq hayot ichida yashadi va uning ijodida o'sha davrdagi ijtimoiy hayot o'z ifodasini topdi.

Muarrixning “Shajarayi Xorazmshohiy” risolasida Abdulg'oziyxon Munis va Ogahiy qalamiga olgan davr va Xiva xonligida 1873 yildan 1914 yilgacha sodir bo'lgan tarixiy voqealar tasvirlangan. Mazkur risola yuqorida nomlari zikr etilgan mualliflar asarlarining xulosasi va davomi hisoblanadi. Munis va Ogahiyning asarlari hashamdor, qiyin til bilan yozilgan. Ularda arabcha va forscha so'zlar va og'ir iboralar ko'p uchraydi. Bayoniy ana shu qiyinchiliklarni bartaraf qilish maqsadida Munis va Ogahiy asarlarini bir jildga to'plab, qisqartirib, sodda til bilan qayta yozib chiqqan. Bu to'g'rida muallif asar so'zboshisida bunday deb yozadi: “Men Muhammad Yusuf al-mutaxallis bil-Bayoniy ibni Bobojonbek, bu tariqa arz qilaman. 1329/1911 yil jumod ul-avval oyining yigirma ikkisida bu asarni yozishga boshladim. Bu ishni Asfandiyorxon menga Tolibxo'ja ibni Avazberdi orqali buyurdi”.

Munis Eltuzarxonning farmoniga muvofiq “Firdavis ul-iqbol” nomli asarini yozgan. Munis bu asarni tamomlay olmay 1244/1829 yili vafot etadi. Oллоhqulixon Ogahiyga bu chala qolgan asarni yozib tamom etishni buyuradi. Ogahiy bu asarni yozib tamomlaydi. So'ngra Ogahiy XIX asrda Xorazmda xonlik qilgan xonlarning har biriga atab, alohida-alohida bir necha asar yozgan.

Muallif o'z asarining oxirida quyidagi ma'lumotlarni keltiradi: "Men, Muhammad Yusuf Bayoniy bu kitobni (*"Shajarayi Xorazmshohiy"* – Q. M.) yozib tamom etdim. Keyinchalik Asfandiyorxon vaqtida sodir bo'lgan tarixiy voqealarni yozib, bu kitobimga qo'shaman".

Xorazmda tasnif etilgan Bayoniyning mazkur tarixiy asari, Xorazm, ayniqsa Xiva xonligi tarixini o'rganishda aniq ma'lumot beruvchi asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Bayoniyning bu tarixiy asarida Xiva xonligining siyosiy tarixi juda mufassal bayon etilgan. Xiva xonligining siyosiy hayotida ro'y bergan katta voqealardan biri Xiva xonligini Chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi edi. Bu voqea Xorazmda Muhammad Rahimxon II hukmronligi davrida sodir bo'lgan. Muhammad Yusuf Bayoniy o'zining *"Shajarayi Xorazmshohiy"* asarida bu masalaga juda mufassal to'xtab o'tgan va bu borada qimmatli ma'lumotlarni keltirgan.

Ayniqsa shaharlarni mudofaa qilishda olib borilgan ishlar, ko'rsatilgan qarshiliklarga qaramay, Xiva xonligiga qarashli shaharlarning Chor Rossiyasi qo'shini tomonidan birin-ketin bosib olinishi va Chor generallarining bu yerda olib borgan shafqatsiz siyosati, chorizm askarlari tomonidan aholining, ayollar va bolalarning begunoh qirg'in qilinishi, obod joylarning xarobaga aylantirilishi haqqoniy tasvirlab berilgan.

Xonlikning iqtisodiy hayotida yer egaligi va soliq masalasi asosiy masalalardan edi. Bu masalalar bo'yicha ham mazkur asarda ancha ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, xonliqda olib borilgan qurilish ishlari va turli mansablar, ularga kimlarning tayin etilganligi va boshqa qator masalalar bo'yicha ham yaxshi ma'lumotlar berilgan.

Xiva xonligida Muhammad Rahimxon II davrida me'morlik bo'yicha ham ancha ishlar amalga oshirilgan. Madrasalar, masjidlar, minoralar, bog'lar, ko'priklar qurilgan. Asarda bu binolarning qachon qurilganligi ham ko'rsatib o'tilgan. *"Shajarayi Xorazmshohiy"*da Bayoniy tomonidan keltirilgan bir-ikki misolni olib ko'raylik.

Bayoniyning yozishicha: "Ma'lum bo'lsinkim, xon xazratlari (Muhammad Rahimxon II. – Q. M.) bag'oyat mushfiqi fuqaro va bag'oyat xayr do'st kishi erdilar. Ko'p madrasalar va masjidlar bino qildilar. Ko'p madrasalarning binolariga sabab bo'ladilar. Andog'kim, Muhammad Murod devonbegi bir madrasa bino qildi. Yusuf mahramg'a buyurib bir madrasa bino qildilar. Qadam yasavulboshi bir madrasa bino

qildi. Ibrohimxoja bir madrasa bino qildi. Yusuf Yasavulboshi bir madrasa bino qildi. Husayn Muhammadboy bir madrasa bino qildi. Do'st A'lam bir madrasa bino qildi. Qoziy ul-kuzzot Qozi Muhammad Salim bir madrasa bino qildi. Islomxoja bir minorali madrasa bino qildi. Bu binolarning hammasi ul hazratning (Muhammad Rahimxon II. – Q. M.) targ'ibotlari bila bo'ldi. Yana Nurillabek otlig' hovlilarining atrofida ko'p bevalanlarni vatanlik etdilar. Yana Tozabog' atrofida ham ko'p bevalanlarni vatanli etdilar. To'rt oliy masjid bino qildirib, Tozabog'da vatan tutgan bevalanlar, to'rt masjid qavmi bo'ldilar. Yana Yanga qal'ada, Nurillabek hovli va bog'larining sharqi shimoli tarafida ko'p bevalanlarni vatanli etdilar. Bir oliy masjid bino qildirib, ul yerni Sultonobod ismi birla mavsum etdilar. Ko'p yerlarni obod etdilar. Ko'p masjidlar, madrasalar va qorixonalar bino bo'lib, ko'p yerlar obod bo'ldi".

Bayoniyning mazkur tarixiy asarida shu davrda Xiva xonligidagi adabiy muhit, shoirlar va olimlar, Muhammad Rahimxon II – Feruzning ajoyib shoir va ma'rifatli hukmdor bo'lganligi haqida ham anchagina ma'lumotlar keltirilgan. 1326/1908 yili Ahmadjon Tabibiy tomonidan shu davrda yashagan shoirlarning tazkirasi tuzildi. Bu haqda Bayoniy quyidagi ma'lumotni keltiradi: "Xon hazratlari she'rga ko'p zavq paydo qilib erdilar. O'zlari ham burundan Feruz taxallusi bila mutaxallis bo'lub, she'r aytur erdilar..."

Yuqoridagi fikrimizning tasdiqi sifatida Bayoniy tomonidan keltirilgan ijtimoiy-iqqisodiy va madaniy hayotga oid bir-ikki misolni qayd etib o'tdik. Bunday misollarni juda ko'plab keltirish mumkin. Bayoniyning bu qimmatli tarixiy asari, olimlarimiz, O'zbekiston Fanlar Akademiyasining akademiklari Ya. G'ulomov, M. Yo'ldoshev kabilar tomonidan o'rganilgan va bir qismi nashr etilgan.

Bayoniyning ikkinchi tarixiy asari "Xorazm tarixi" nomi bilan ataladi. Bu asarning ilk boblari ma'no jihatidan "Shajarayi Xorazmshohiy" asariga o'xshab ketadi. Lekin yozilish uslubi bilan undan farq qiladi. Muqaddimada ko'rsatishicha, Bayoniy o'z asarini ko'pchilik bahra olsin uchun sodda til bilan yozgan. Afsuski, 15 bobdan iborat bu asarning faqat 8 bobigina saqlangan. Qolgan boblari yo'q. Uning yagona nusxasi O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining qo'lyozma asarlar xazinasida saqlanmoqda.

Bayoniy bu asarlarni yozish bilan bir qatorda, ko'pgina tarixiy asarlarni o'zbek tiliga tarjima qilgan. U Mavlono Darvesh Ahmad tomonidan arab tilida yozilgan umumiy tarixga oid "Sahoyif ul-axbor" nomli katta asarni o'zbek tiliga o'giran. Bayoniy shuningdek, Binoiyning "Shayboniynoma", Jarir at-Tabariyning "Tarixi Tabariy" nomli asarlarini tarjima qilgan.

Bayoniy boshqa tarjimonlar tomonidan tarjima qilingan asarlarni tahrir ham qilgan. Atoulla ibn Fazlulla Husayniy tomonidan yozilgan "Ravzat ul-ahbob" nomli asarning II qismini o'zbekchaga o'girilgan tarjimasini tahrir qilgan.

Bir so'z bilan aytganda, Muhammad Yusuf Bayoniy o'z zamonasining talantli shoiri, atoqli tarixnavis olimi va mohir tarjimonidir. U o'zbek madaniyati tarixida o'ziga xos faxrli o'rinni egalaydi. Olim va shoir tomonidan yaratilgan adabiy va tarixiy asarlar

Zavqiy (1853-1921)

20.01.2017

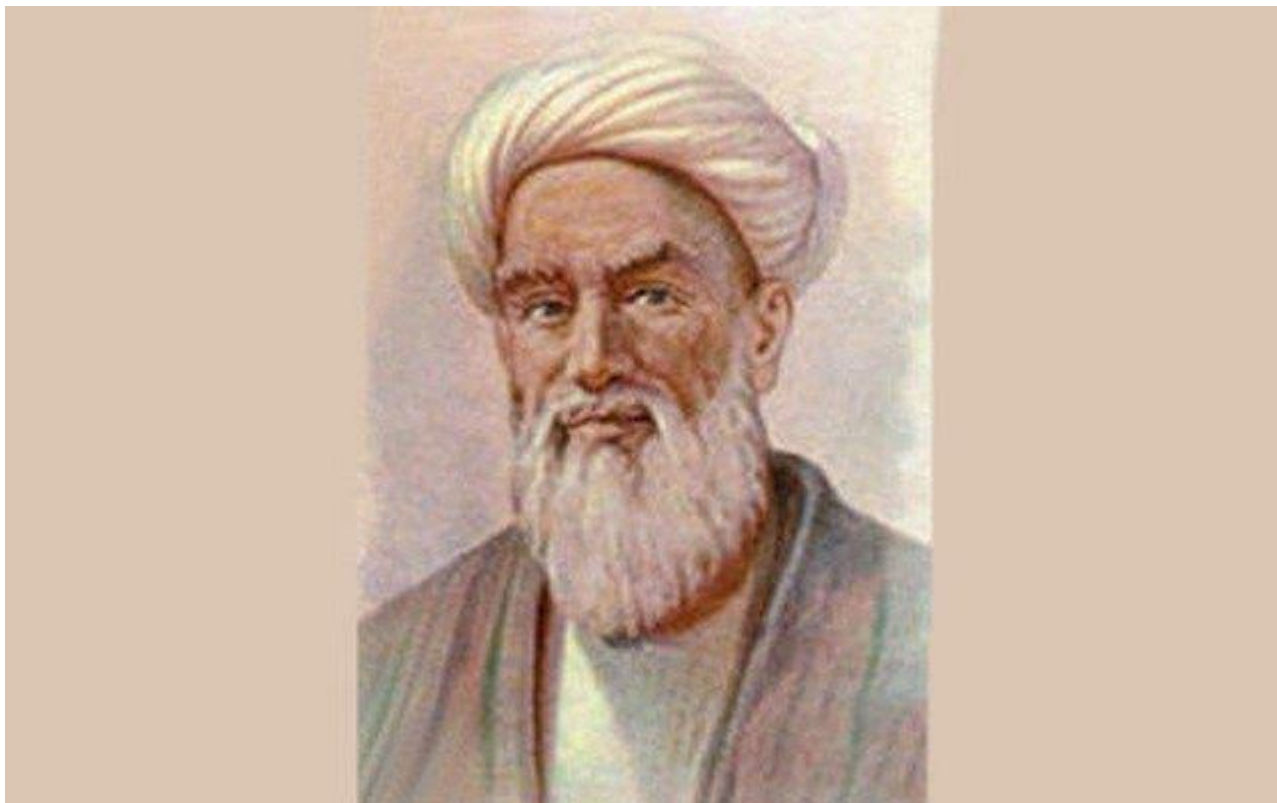
0

98

marta ko'rilgan.

Facebook da yoyish

Twitter da tvitlash

Zavqiy – XIX asr ikkinchi yarmi va XX asrning birinchi choragida yashab ijod etgan yirik ijodkorlardan biridir. Zavqiy taxallusi bilan shuhrat qozongan Ubaydullo Qo‘qon shahrida Usta Solih maxsido‘z oilasida tug‘ildi. Yoshligidanoq Usta Solih uning tarbiyasiga jiddiy ahamiyat beradi, moddiy qiyinchiliklarga qaramay avval mahalliy maktabda, so‘ng Madrasai Oliy va Madrasai Chalpakda o‘qitadi.

Madrasa ta‘limi va shaxsiy tinimsiz mutolaa Ubaydullo iste‘dodini kamol topishiga, fors va arab tillarini egallashiga, Sharq adabiyotining buyuk namoyandalari ijodiy meroslarini chuqur o‘rganishiga mustahkam zamin bo‘ladi. Madrasada o‘qib yurgan davrida birinchi she‘riy mashqlarini yozgan Zavqiy tez orada Qo‘qon adabiy muhitining Muqimiy, Muhyi, Furqat kabi ilg‘or shoirlari davrasiga kelib qo‘shildi, ular bilan mustahkam ijodiy hamkorlik o‘rnatdi.

Zavqiy to umrining oxiriga qadar maxsido‘zlik hunarini tashlamadi. Avvaliga madrasa hujralaridan birida, keyinchalik bozor rastasida ochgan kichik do‘konida kosibchilik bilan ota-onasigaqarashdi, o‘z oilasini tebratdi. Bu hunar ayni zamonda Zavqiyning mehnatkash xalq bilan doimo hamnafas yashab, oddiy kishilarning turmush sharoiti va orzu-intilishlaridan bevosita xabardor bo‘lishida juda qo‘l kelgan.

Zavqiy XIX asrning 70–80-yillaridayoq xalqchil shoir sifatida uzil-kesil shakllanib, davr adabiy hayotida qo‘rinarli o‘rin egalladi, she‘riyat muxlislari orasida shuhrat

topdi. O'z ijodiy faoliyatini ishqiy g'azal, muxammaslar yozishdan boshlagan Zavqiy tez orada ijtimoiy mavzularda, davrning dolzarb muammolariga diqqatini qaratdi, mehnatkash xalq hayotidan, shahar va qishloqning ezilgan tabaqasi turmushidan lavhalarni badiiy tahlil etishga kirishdi. Mustamlaka voqeligiga va ijtimoiy hayotdagi salbiy hodisalarga tanqidiy baho yondoshuv, shaxslar faoliyati va tabiatidagi yaramaslik, pastkashlik, nopoklik, firibgarlik kabi belgilariga hajviy munosabat shoir asarlarining yetakchi g'oyaviy mazmuni darajasiga ko'tarildi. Davr milliy adabiyotimizda Muqimiy bosh bo'lgan hajviy yo'nalishning keng taraqqiy topishida ko'plab hajviy asarlar yozgan Zavqiyning xizmatlari juda katta bo'ldi.

Shoirning ijtimoiy mavzudagi va hajviy ruhdagi qator asarlarida chor mustamlakasiga aylantirilgan o'lka hayotining eng dolzarb muammolari, jumladan, mavjud jamiyatdagi insoniy haq-huquq va moddiy boyliklarga egalik jihatidan keskin tabaqalanish mavjudligi hamda uning naqd oqibatlari haqida jiddiy mulohazalar, qat'iy xulosalar bayon etiladiki, bunday asarlar davr adabiyotimizda yangilik bo'dsi.

“Zamona kimniki?” deb yuritiluvchi muxammasida Zavqiy ilg'or ijtimoiy-siyosiy qarashlarini badiiy yuksak misralarda nihoyatda ta'sirchan va keskin bayon etadi. Chor mustamlakasi ma'muriyati va mahalliy zo'rovonlar hukmron bo'lgan mavjud tuzumda shoirning qat'iy fikricha:

...Davlagu izzu sharaflar mard bodunyoniki!

...Bu zamona g'arch kavush kiygan silliq salloniki!

...Davru davron hama joyda hokimu mirzoniki!

Xuddi shu muxammasda shoir “Xoh kosib, xoh dehqon qayg‘a borsa bag‘ri qon!”, “Bekasu bechora so‘ziga kishi bermas javob. Shu sababdan bevayu bechoralar bag‘ri kabob!” deya jamiyatdagi ezilgan tabaqaning ayanchli hayotini haqqoniy tasvirlaydi.

Mustamlaka etilgan jamiyatdagi hukmron adolatsizlikni haqqoniy tasvirlash mavzusi Zavqiyning yana bir qator she‘rlarida ham (“Kajdor zamona”, “Ajab zamona”, “Abdurahmon shayton” va boshqa) xuddi shunday xalqchil ruhda tahlil etilgan.

Zavqiyning “Muncha ko‘p” radifli hamda “Ajab zamonadur, ahbob, bosh qotib qoddi” misrasi bilan boshlanuvchi muxammaslari XIX asr boshlari she‘riyatimizdagi eng o‘tkir ijtimoiy asarlar jumlasiga kiradi.

Zamonasidagi adolatsizlik, huquqsizlik, mashaqqatli hayot xalqchil shoir qalbini larzaga soladi, xususan mehnat ahlining cheksiz azob-uqubatga, kulfat-xorlikka mahkum etilganligidan qat‘iy norozilik tig‘day o‘tkir misralardan o‘quvchi ongiga ko‘chadi, unda ham o‘sha tuzumga nisbatan nafrat, o‘sha nochor ommaga nisbatan achinish va xayrixohlik tuyg‘ularini shakllantiradi.

Ta’kidlash lozimki, “Muncha ko‘p!” radifli muxammasida savol ohangidan ko‘ra qat’iy tasdiq, xitob ohangi ustivor:

Zolim falak bisotida ozor muncha ko‘p!

Inson sharaflil nomida xor muncha ko‘p!

Har ko‘chalarda qashshoq ila zor muncha ko‘p!

Tarxi jahon binosida badkor muncha ko‘p!

Ho‘qand aro baloga giriftor muncha ko‘p!

Zavqiy ijodiy merosida qishloqlar holati, dehqon ahli hayoti mavzui ham katta o‘rin tutadi. Bu aslo bejiz emas. Gap shundaki, Zavqiy Farg‘ona vodiysi bo‘ylab yakka o‘zi, ba‘zan esa Muqimiy bilan hamrohlikda bir necha bor sayohatlar uyushtiradi. Bunday safarlar qishloqning ahvoli, dehqon ahli turmushi bilan, ularning og‘ir mehnatlari va nochor kun kechirishlari bilan yaqindan tanishish imkoniyatini bergan. Bu taassurotlar esa Zavqiyning qator asarlarida o‘zining badiiy ifodasini topgan.

Bu turkumda “qishu yoz, kechayu kunduz mehnatda kuyib ishlayotgan”, “g‘amli kuyuk kulchasini ham umrida to‘yib yemagan”, “oriq, rangi sariq, qorni ochliqdan shishgan” dehqonlarning ayanchli turmushlari ularga to‘la xayrixohlik, hamdardlik ruhida kuchli achinish bilan tasvirlangan. “Yangiqo‘rg‘on qishlog‘i”, “Suv janjali”, “Shohimardon sayohati” she‘rlari shu turkumga kiradi.

1898 yilda uyushtirilgan ana shunday sayohati chog‘ida Zavqiy Andijon qo‘zg‘olonini bostirish bahonasida chor ma‘muriyatining butun xalq boshiga balolar keltirib, ayovsiz jazo choralari ko‘rganiga, qanchadan-qancha kishilarni dorga osib, ta‘qib-tazyiqni kuchaytirganiga, ko‘plab qishloqlarni to‘pga tutib yer bilan yakson qilganiga jonli guvoh bo‘ldi. Xuddi shu taassurotning badiiy mevasi sifatida “Eshon” radifli she‘r maydonga keldi.

“Farg‘ona adabiy muhitida kamol toptan Muqimiy, Furqat, Zavqiy... kabi ulug‘ ma‘rifatchilarning millatimiz ma‘naviy xazinasiga qo‘shgan hissalar ham beqiyosdir”

Islom Karimov

Shoir bu xalq qo‘zg‘olonining asl mohiyatini, uning asosiy maqsadini to‘g‘ri tushuna olmadi. Samimiy kuyunch bilan “Qancha odam o‘ldilar, ko‘p xalq bo‘ldilar asir!” deb yozgan Zavqiyni birinchi galda mustamlaka ma‘muriyati ko‘rgan jazo tadbirlari oqibatida odsiy xalq ahvolining yanada og‘ir bo‘lganligi, qishloq-shaharlarning esa xonavayron etilgani (“Xonavayron bo‘ldi bir ming manzilu ma‘vo!”) larzaga soladi. Taassufki, Zavqiy bularning hammasiga xalq qo‘zg‘olonining rahbarini aybdor deb biladi.

Shu munosabat bilan Zavqiy tarjimai holi va ijodining hali to‘la o‘rganilmagan sahifalari ham oz emasligini aytib o‘tish o‘rinli. Katta ijod yo‘lini bosib o‘tgan shoirning adabiy merosi afsuski, to hanz to‘la aniqlanib to‘planmagan. Uning o‘z asarlarini devon holiga keltirgani to‘g‘risida og‘zaki ma’lumotlar uchraydi, ammo bu devon ilmga ma’lum emas. Jiddiy ijtimoiy-siyosiy voqealar silsilasi yuz bergan murakkab davrda yashab ijod etgan shoirning dunyoqarashida va unga to‘la muvofiq holda ijodiy merosida esa ziddiyatli o‘rinlar oz emas.

1900 yil avvalida Zavqiy haj safariga otlangan tog‘asi Muhammad Siddiqqa hamroh bo‘lib qator mamlakatlarni bosib, Makka va Madinani ziyorat qiladi. Uning taassuroti “Hujjoji Makka ahliga chunu charo demang” misrasi bilan boshlanuvchi she’rida o‘z badiiy ifodasini topgan. Zavkiyning asrimiz boshlarida yaratgan ijtimoiy yo‘nalishdagi asarlari jumlasidan “Voqeai qozi saylov” deb nomlangan hajman kattagina masnaviysi alohida diqqatga sazovor. Xalqchil shoir mustamlaka ma’muriyatining qattiq nazorati ostida o‘tkaziladigan qalbaki “saylov”larning puch mohiyatini, undagi poraxo‘rlik va hiyla-nayranglarni, shuningdek, (saylanuvchi) shaxslarning jirkanch basharalarini, iflos qilmishlarini o‘quvchi qo‘zi oldida ishonarli fosh etadi.

Qahatlik bo‘ldi bu Farg‘onamizda,

Topilmas parcha non vayronamizda –

bayti bilan boshlanuvchi masnaviyda esa birinchi jahon urushining mustamlakalardagi og‘ir hayotning yanada ayanchli bir holga kelgani, ochlik va vabo kasalining mehnatkash omma boshiga yangi-yangi kulfatlar solgani haqqoniy bo‘yoqlarda tasvirlangan. Bu asar xalq harakatlari kabi ijtimoiy-siyosiy mavzuning to‘la xalqchil ruhda yoritish bobida Zavqiy katta yutuqlarga erishganini isbotlovchi hujjatdir. Shoir dunyoqarashidagi bunday g‘oyalarning qat’iy shakllanishida asrimiz boshlarida milliy ozodlik g‘oyalarini, ilm-ma’rifat targ‘ibotini bayroq qilib ko‘targan jadidchilik harakatining ta’siri beqiyosdir. Jadidchilik g‘oyalarini to‘la qabul qilgan shoir o‘z amaliyijtimoiy faoliyati bilan ham ilm-ma’rifatni, yangi usuddagi maktab maorifni targ‘ib qildi, fan-texnikani egallashga, zamona bilan hamqadam bo‘lishiga

da'vat etdi. Bu jihatdan shoirning "Fursat g'animat, ahbob, millatga ko'z ochaylik" misrasi bilan boshlanuvchi muxammasi alohida diqqatga sazovor.

1916 yilda yozilgan deb taxmin etilgan "Ajab ermas" radifli muxammas, faqat Zavqiy ijodida emas, balki XX asr boshlaridagi butun o'zbek ijtimoiy-siyosiy she'riyatida katta hodisa bo'ldi. Bunda shoir mustamlaka asorati ostida ezilayotgan ona yurtning kulfatli kunlari unut bo'lishi haqida so'z ochadi, og'ir iqtisodiy hayot kechirayotgan xalqning baxtli taqdiri haqida, bo'lajak katta ijtimoiy o'zgarishlar xususida bashorat qiladi.

O'tib bir qarn aqronim jahon obod ko'rgaysiz!

Jahon ahlini zolim zulmidan ozod ko'rgaysiz!

Giriftori alam ermas – hammani shod ko'rgaysiz!

Ubaydullo Zavqiy adabiyotimiz tarixidan faqat ijtimoiy-siyosiy va hajviy she'rlar muallifi sifatidagina emas, balki, ayni zamonda, iste'dodli yumorist va noziqdid lirik ijodkor sifatida ham o'rin olgan. Uning turmush ikir-chikirlari, kundalik hayotda uchrovchi nosozliklar va kishilar tabiatidagi salbiy odatlar ustidan beg'araz kulgi, yengil masxara qo'zg'ovchi, iliq tabassum va shirin hazil bilan qorishiq "Ta'rifi kalish", "Otim", "Fonus", "Sigirim", "Pashshalar" kabi yumorlari o'quvchilarda yaxshi kayfiyat, quvnoqlik uyg'otadi, ayni zamonda ziyraklikka undaydi.

Zavqiy yaratgan ishqiy g'azal va muxammaslarning ko'pchiligi esa o'sha davrdayoq hofizlar ijrosida xalq qo'shiqlari qatorida katta shuhrat tutgan. Xususan, "Yuzungni ko'rsatib avval o'zingga bandalar qilding", "Yer kelur zamona yo'q, kelmasa-kelmasin, netay?", "Kulbam aro, ey maxliqo, bir yo'l xirom aylab keling" misralari bilan boshlanuvchi asarlari hayot shavqi va go'zalliklaridan bahramandlikka undaydi, sevgisadoqatni ulug'laydi, insoniy his-tuyg'ularni, nozik kechinmalarni nihoyatda ta'sirchan tarzda ravshan ifodalaydi.

o‘zbek xalki madaniyati tarixini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Furqat (1859-1909)

20.01.2017

0

128

marta ko‘rilgan.

Facebook da yoyish

Twitter da tvitlash

XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlaridagi o‘zbek xalqchil adabiyotining yirik namoyandasi, ma’rifatparvari, lirik shoiri, otashin publitsisti Zokirjon Furqat Qo‘qon shahrida, Mullo Xolmuhammad oilasida dunyoga kelgan. Bo‘lajak shoirning otasi zamonasining ilg‘or fikrli vakillaridan biri sifatida turli bilimlardan yaxshigina xabardor bo‘lgan. Mullo Xolmuhammad xususan badiiy adabiyot muxlisi bo‘lib, o‘zi ham she’riy iqtidor sohibi edi. Zokirjon mahallasidagi maktabda tahsil ko‘radi, ayni zamonda otasi yordamida mustaqil mutolaa orqali o‘zbek va fors adabiyotining buyuk namoyandalari merosini, ayniqsa, Alisher Navoiy ijodini chuqur o‘rganadi, forsiy tilni mukammal o‘zlashtiradi. Yosh Zokirjon Navoiy asarlarini shu darajada berilib mutolaa qiladiki, o‘zining guvohligiga ko‘ra, buyuk shoir hatto uning tushiga ham kiradi va suhbat asnosida she’riyatdan imtihon qilib, ijodiy ish uchun “oq fotiha” beradi. Shu yo‘sin u Navoiy duosidan ruhlanib bolalik yillardayoq qo‘liga qalam oladi va umrining oxirigacha ijod bilan shug‘ullanadi. Zokirjon o‘zi yozgan tarjimai holida qayd etganidek, to‘qqiz yoshidayoq qogoz sahifasiga quyidagi misralarni bitib, muallimining olqishlariga sazovor bo‘lgan:

Mening maktab aro buldur murodim,

Xatimdek chiqsa imloyu savodim.

Xushnavis kotiblar va mudarrislardan xattotlik san’ati va arab tilidan saboqlar olgan Zokirjon 1873 yilda madrasaga kiradi. 1875–76 yillarda Qo‘qon xonligida yuz bergan qonli, siyosiy voqealar munosabati bilan madrasa yopilgach, yana mustaqil mutolaa va ijodiy ish

bilan shug‘ullanadi. Yangi Marg‘ilonda savdo ishlarini yo‘lga qo‘ygan tog‘asining qistoviga ko‘ra, u yerga borib yordamlashadi, keyinchalik o‘zi ham “choy va digar ashyolar savdosig‘a do‘kon” ochadi, samovarchilik, mirzolik qiladi. Bunday ijtimoiy faoliyat oddiy xalq vakillari hayoti va orzu-intilishlari bilan bevosita tanishish, mustamlaka tuzumi illatlarini chuqurroq xis etish imkoniyatini beradi.

Zokirjon Yangi Marg‘ilonda ijodkor sifatida to‘la shakllandi, o‘z g‘azallariga “Furqat” – “ayriliq” taxallusini qo‘yib, shuhrat qozona boshladi. Mustamlakachi chor ma‘muriyati joylashgan xuddi shu yerda u ilk bor ovro‘pocha hayot tarzi, zamonaviy fan-texnika yangiliklari bilan tanishadi.

Saksoninchi yillar boshlarida Qo‘qonga qaytib, oila quradi va asosan ijodiy ish bilan shug‘ullanadi. Muqimiy va Muhyi yetakchi bo‘lgan Zavqiy, Nodim, Nisbat, Muhayyir kabi ijodkorlar bilan bevosita muloqotga kirishadi, ular muntazam ravishda uyushtiradigan adabiy majlislarning, she‘riyat kechalarining faol ishtirokchilaridan biriga aylanadi. Bu yirik qalam sohiblari ijodida keyinchalik kamol topgan g‘oyaviy va adabiy birlik, ular dunyoqarashidagi umumiylik xuddi shu adabiy anjumanlarda shakllana borgan.

Furqatning Qo‘qondagi ijodi tur va mavzu, mazmun va shakl rang-barangligi jihatidan ham, sermahsulligi jihatidan ham diqqatga sazovor. U mumtoz she‘riyatimiz an‘analari ruhida ko‘plab ishqiy g‘azallar, muxammaslar, Navoiy asarlariga go‘zal nazira va taqlidlar yaratdi, chuqur xalqchilik va zamonaviylik uning she‘rlarida tobora keng o‘rin egallay boshladi. Uning “Bo‘ldi” radifli muxammasida mavjud mustamlaka tuzumining illatlari, tobora keng quloq otayotgan kapitalistik munosabatlarning salbiy oqibatlari badiiy ifodasini topgan.

Qo‘qon xonligining uzil-kesil tugatilib, batamom mustamlakaga aylantirilishi volqeasi bilan bog‘liq “Dermish xon bir kuni-kim, davru davronlar qayon qoldi?” misrasi bilan boshlanuvchi muxammasi ham Furqatning shu davr ijodining mahsulidir. Toju taxtdan, sha‘nu shavkat va a‘yonlaridan mahrum bo‘lgan Xudoyorxon nomidan bitilgan bu asar ham shoir ijodida zamonaviy ijtimoiy mavzuning keng o‘rnini isbotlovchi dalillardandir.

O‘zining guvohlik berishicha, Furqat xuddi shu yillarda “Hammomi xayol” risolasini yaratadi, “Chor darvesh” hikoyatini forschadan tarjima qiladi. “Nuh manzar” nomli she‘riy kitob yaratadi.

“Bulardin bo‘lak har xil g‘azaliyotim Farg‘ona muzofotig‘a (ya‘ni, yon-atrof qishloqshaharlariga) va digar mamlakatlarga muntashir(mashhur) bo‘ldi”, deb yozadi shoirning o‘zi tabiiy g‘urur bilan. Xuddi shu yillarda shoir ilk bor she‘rlarini to‘plab majmua holiga ham keltirgan. Afsuski, shoirning o‘zi qayd etgan risola, manzuma va tarjimalari kabi bu majmua ham shu kunga qadar topilgan emas.

Furqat taxminan 1886–87 yillarda Marg‘ilonga borib, asosan she‘riyat bilan band bo‘ldi, shaharning ziyolilari Xo‘jajon Rojiiy, Muhammad Umar Umidiy – Havoiiy, Mulla Toshbolu Royiq kabi ijodkorlar bilan tanishib, adabiy suhbatlar qurdi. Shu yerda u ilk bor gazeta bilan tanishib, uning “Toshkent shahrida bosma bo‘lg‘on”ligini biladi.

Furqat 1889 yili avvalida o‘lkaning bosh shahri Toshkent safariga chiqib, Qo‘qon orqali Xo‘jandga keladi. Bu qadimiy madaniy shaharda Toshxo‘ja Asiriy boshliq mahalliy ijodkorlar, adabiyot muxlislari bilan qator uchrashuvlar, mushoiralar uyushtirgan Furqat, ayni zamonda shahar aholisining yashash sharoiti, kundalik hayoti, rasm – rusumlari bilan yaqindan tanishadi.

1889 yilning iyuni o‘rtalarida (hijriy 1306 yil shavvol oyi) Furqat Toshkentga kelib, Ko‘kaldosh madrasasi hujralaridan biriga joylashadi. Odatiga ko‘ra, bu yerda ham mahalliy ziyolilar bilan tez muloqotga kirishadi, adabiy hayotda ko‘rinarli mavqe‘ga ko‘tarila boradi.

Furqat g‘azal va muxammaslarida ijtimoiy ohanglar ham ko‘rinarli o‘rin tutadi. Mustamlaka tuzumining illatlarini qoralash, joriy adolatsizlik va zo‘ravonlikdan, huquqsizlik va nochor hayotdan, nodonlarning zamonada e‘tibor topib, donolarning, halol kishilarning xor-zor etilishidan norozilik badiiy buyoqlarda qat’iy jaranglaydi:

Charxi kajraftorning bir shevasidin dog‘men,

Ayshni nodon surub, qulfatni dono tortadur.

Sarig‘ oltun kasrati ko‘ngulni aylaydur qaro,

Chunki safro bo‘lsa g‘olib, o‘zga savdo tortadur.

Mashhur “Sayding qo‘yaver, sayyod” musaddasida esa Furqat chor bosqinchilari mustamlakasiga aylangan o‘lkadagi hukmron zo‘ravonlikka qarshi Inson sharafiga va g‘ururini ulug‘laydi. Butun musaddas misralari zaminida insonparvar va erksevar shoirning zulm o‘tkazuvchilarga qarshi qat’iy norozilik ovozi jaranglab turadi.

Furqat hayotining Toshkent davri uning dunyoqarashi takomilida katta ahamiyat kasb etdi. Chor mustamlakachilik ma‘muriyatining markaziga aylantirilgan Toshkentda shoir kundankunga kirib kelayotgan ovro‘pocha hayot tarzi bilan bevosita tanishish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Yangi tarixiy sharoitda moddiy-madaniy hayot va ijtimoiy ongda yuz bergan sezilarli o‘zgarishlarni mushohada etish, yaqin feodal o‘tmish bilan taqqoslash natijasida Furqat dunyoqarashida jiddiy sifat o‘zgarishi yuz berdi. Eng muhimi shundaki, bu hol uning ijodida o‘z badiiy ifodasini topdi – ma‘rifatparvarlik, ovro‘pocha ilm-madaniyat, fan-texnikaga xayrixohlik shoir asarlarining g‘oyaviy mohiyatiga aylana bordi. Bu esa Furqatning ko‘p asrlik adabiyotimizga yangi mavzular, yangi g‘oyaviy ohanglar olib kirishiga, chin ma‘noda novator ijodkor sifatida qalam tebratishiga zamin bo‘ldi. Endilikda Furqat zamonaviy maorif va madaniyatning yangicha qarash, fikrlash va yangicha hayot kechirishning jonkuyar targ‘ibotchisiga aylandi. Shu tariqa ijodiy, ilmiy va ijtimoiy faoliyatining eng qizg‘in, jangovar va eng mazmundor bosqichi boshlandi. Shoir nihoyat faollashdi, ilg‘or g‘oyalarning targ‘ibotida gazetadan unumli foydalanish mumkinligini yaxshi tushundi va tez orada “Turkiston viloyatining gazetasi” hay‘atiga rasman ishgajoylashdi.

1890 yilning may, iyul va sentyabr oylarvda “Ilm xosiyati”, “Akt majlisi xususida”, “Toshkent shahrida bo‘lg‘on nag‘ma bazmi xususida”, shuningdek, uch qismdan iborat “Vistavka xususida” kabi davr adabiyotvdagi ma‘rifatparvarlik yo‘nalishining yetuk namunalari darajasida bo‘lgan asarlari shu gazeta sahifalarida dunyo yuzini ko‘rdi.

Bu turkum asarlarida Furqat yangilik va taraqqiyotning, ilm-fan va ovro‘pocha maorif-madaniyatning otashin jarchisi sifatida namoyon bo‘ladi, o‘z vatandoshlarini zamonaviy bilimlarni puxta egallashga va ilg‘or xalqlar qatoridan o‘rin olishga da‘vat etadi. Shoir bitgan misralar nihoyatda jo‘shqin va ta‘sirchan, ulardagi xitob va hayqiriq har bir o‘quvchi diliga ko‘chib, uni befarq qoldirmaydi:

Jahon bastu kushodi – ilm birla!

Nadur dilni murodi – ilm birla!

Ko‘ngullarni sururi – ilmdandur!

Ko‘rar ko‘zlarni nuri – ilmdandur!

Kerak har ilmdan bo‘lmak xabardor!

Bo‘lur har qaysi o‘z vaqtida darkor!

Furqat xuddi shu yillarda yaratilgan “Shoir ahvoli va she’r mubolag‘asi xususida” deb nomlangan asarida ijodkor va badiiy adabiyot muammolarini qalamga oladi.

Zokirjon Furqat haqli ravishda o‘zbek publitsistikasining asoschilaridan biri hisoblanadi. Uning otashin publitsist sifatidagi faoliyati 1890 yildan boshlanadi. “Turkiston viloyatining gazetasi” xodimi sifatida u bir yildan ko‘proq vaqt davomida Sattorxon kabi ilg‘or ma’rifatparvarlar bilan hamkorlikda gazetani tayyorlashda bevosita qatnashib, gazeta sahifalarida o‘z maqollarini e’lon qiladi. Jumladan, 1891 yilning yanvar-iyun sonlarida “Ho‘qandlik shoir Zokirjon Furqatning ahvoloti. O‘zi yozg‘oni” nomli kattagina nasriy asari nashr etila boshladi. Shoir dunyoqarashi va ijtimoiy-ijodiy faoliyatini belgilashda favqulotda ahamiyatga ega bo‘lgan bu asar, ayni zamonda, endigina shakllanayotgan o‘zbek publitsistikasining yorqin namunasi sifatida ham katta qimmatga egadir.

Furqatning Toshkentdagi faoliyati uzoqqa cho‘zilmadi. U 1891 yil mayida Samarqandga jo‘naydi, shahar fozillaridan Mirzo Buxoriy hovlisida yashab, qadimiy obidalar bilan tanishadi, gazetaga xabarlar yo‘llaydi. So‘ngra Buxoroga o‘tadi. Iyul oyi oxirlarida esa chet el sayohatiga chiqib, Marv-Ashxobod-Boku-Botumi orqali noyabr oyida Istanbulga boradi. Shu tariqa shoir hayoti, dunyoqarashi va ijodida chuqur iz qoldirgan vatanjudolik

boshlanadi. Istanbuldan Toshkentga yo‘llagan mashhur “Sabog‘a xitob” she‘riy maktubi Vatan ishtiyoqi, sog‘inchi, ayriliq azoblari va yolg‘izlik ohanglari shoir ijodida endiliqda old o‘ringa ko‘tarilganini ko‘rsatadi. Furqat Istanbuldan Bulg‘oriya va Yunonistonga qisqa muddatli sayohat uyushtirib, Bolqon yarim orolining qator shaharlarida bo‘ladi. Shu kezlarda yaratilgan “Rumolik qiz hikoyati” (“Yunon mulkida bir afsona”)da vatanni qo‘msash, unga talpinish mavzui romantik-sarguzasht bo‘yoqlarda juda ta‘sirchan ifodalangan.

Furqat 1892 yil martida Istambuddan O‘rta yer dengizi oraqali Arabistonga o‘tib, Makkada haj ziyoratini bajo aylab, Jadsa, Madina shaharlarida bo‘ldi. Xuddi shu ziyorat munosabati bilan uning “Hajnoma” asari maydonga keladi. Makka ziyoratini tugatgach, Furqat Bombeyga kelib, Hindistonning qator qishloq-shaharlariga sayohatlar uyushtiradi. Shoirning bu davrda yaratgan barcha asarlarida nasriy va nazmiy makublarida ona yurt sog‘inchi va vatanparvarlik g‘oyalari yetakchilik kildi. Bu jihatdan, ayniqsa, “Adashganman” radifli lirik she‘rlar turkumi alohida ajralib turadi. Hatto, shu yillarda bitilgan “Kashmirda”, “Bulbul” deb yuritiluvchi “sof” lirik g‘azallarida ham Vatanni qo‘msash mavzui ko‘zga aniq-ravshan tashlanadi. Furqat 1893 yili martida Kashmir-Tibet orqali uyg‘ur o‘lkasiga keladi. Yorkentda turg‘un bo‘lib qoladi.

Furqat doimo Vatanga qaytish umidi bilan yashadiki, bu intilish uning kator badiiy asarlarida, xat-xabarlarida ham u yoki bu darajada o‘z ifodasini topgan. “Vatanning ishtiyoqini tortaram g‘urbat g‘ami birlan”, deb yozgan shoir umrining so‘nggi kunlariga qadar o‘z yurtiga qaytish ilinjida yashadi, shu bois uning fuqaroligidan chiqmadi.

Furqat Yorkentda dorivor o‘simliklar bilan savdo kiluvchi kichik do‘kon ochadi. Asosan esa ijodiy ish va xattotlik bilan shug‘ullanadi. Shoirning o‘z ma‘lumotlariga ko‘ra, chet el sayohatiga chiqqani hamonoq yozishga kirishgan “Sayohatnoma” asari ustida ko‘pishlagan. Ammo hajman kattagina deb taxmin etiluvchi bu asar hanuzgacha topilmagan. Furqat Yorkentda ko‘plab lirik g‘azal va muxammaslar qatorida ijtimoiy-siyosiy mavzularda ham qator masnaviylar yaratdi. “Masarratnoma”, “Qasida” asarlari, shuningdek, rus-yapon urushi munosabati bilan yozgan masnaviysi xuddi shu turkum jumlasiga kiradi.

Shoir ona yurti bilan, Farg‘ona va Toshkentdagi yoru do‘stlari bilan muntazam aloqani kanda qilmadi. Zavqiy, Toshbolto kabi ijodkor do‘stlariga she‘riy maktublar, “Turkiston viloyatining gazetasi”ga xat va maqola-xabarlar yuborib turdi. U xuddi shu yillarda milliy

adabiyotimizda pamflet va felyeton kabi jangovar turlarning ilk namunalarini yaratib, gazeta sahifalarida e'lon etdi. Furqatning adabiyotimiz tarixida ikki tillik ijodkor sifatida ham o'z o'rni bor. Uning forsiy tilda bitilgan ishqiy va ijtimoiy mazmundagi ko'plab g'azallari o'zining yuksak badiiyligi bilan o'quvchilar dilidan mustahkam o'rin olgan.

Mazmunan hayotiy va badiiy barkamol lirikasi, ma'rifatparvarlik yo'nalishidagi yetuk asarlari bilan, jozibali nasri va jangovar publitsistikasi bilan XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi milliy adabiyotimiz rivojiga ulkan hissa qo'shgan Zokirjon Furqat 1909 yilda og'ir kasalliqdan so'ng vafot etdi. Uning jasadi Yorkentning Dongdor mahallasidagi qabristonga qo'yilgan.

“Ma'naviyat yulduzlari” (*Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, Toshkent, 1999*) kitobidan olindi.